ئۇيغۇر خەلق
تارىخي قوشاقلىرى

e-كىتاپ تەييارلىغۇچى:

ئىلھام نىزام

2008.7

Torda tarqatquchi: ***Aptap***

Almiliq.GooglePages.com

ئاپپاق ساقال يۇلۇنۇپ،
دەرت ئۈستىگە بولدى دەرت.

شىرىن قىزىم نوزۇك ئاي،
ئاكاڭدىنمۇ ئايرىلدىم.
ھېچكىم مەندەك بولمىغاي،
قاناتىمدىن قايرىلدىم.

نوزۇگۇمنىڭ بېشىغا چۈشكەن دەرت - ئەلەملەرنى ئەس-
لەپ ئېيتقان قوشىغى:

توگىلەر ئاغزى قامغاقتا،
بىر ئاكام بار قالماقتا.
قالماقنىڭ شۇم نىيىتى،
مەن نوزۇكنى ئالماقتا.

توگىلەر بېشى - تاغ بېشى،
مولچەرىمىز يار قېشى.
شۇ مولچەرگە يەتكەندە،
توختىمايدۇ كوز يېشى.

يوللارنى تولا مېڭىپ،
ھالسىزلىنىپ تېلىقتىم.
مەن بۇ يەرگە كېلىپلا،
يامان كوزگە چېلىقتىم.

يالاڭ ئاياق سۇ كەچتىم،
تاغنىڭ سۈيىنى ئىچتىم.
چىدىماي قالماق زۇلمىغا،
ئەزىز جېنىمدىن كەچتىم.

هاۋانى بۇلۇت باستى،
قار- يامغۇرلار ياققىلى.
قانداق چاغدا تورەلدىم،
دەرت - ئەلەملەر تارتقىلى؟

ئاسماندىكى سا بولدۇم،
يوللار يۇرۇپ خار بولدۇم.
ئاكام قالدى قالماقتا،
بىر كورمەككە زار بولدۇم.

تاغدىن چۈشكەن تورت ئاتلىق،
توتىلىسى بوز ئاتلىق.
تورت ئاتلىقنىڭ ئىچىدە،
مىنىڭ ئاكام سۇمباتلىق.

ئايىغىمدا كىشەن بار،
قوۋۇق قىسار بوينۇمنى.
مىدىر قىلماس بوپ قالدىم،
كويزا قىسىپ قولۇمنى.

چورۇق كەيگەن ئاياققا،
تومۇر ئىشكەل بوش كەلدى.
جىنىم ئاتام قېشىدىن
بۇ يىللاردا كىم كەلدى؟

سەل ئەمەستۇر ئاققۇچى،
كوزدىن ئاققان يېشىمىز.
قامچا، تاياق ئاستىدا،
ئوتەرمۇ بۇ بېشىمىز؟

نوزۇگۇمنىڭ قېچىپ بېرىپ، قومۇشلۇق ئىچىدە ئېيتقان قوشىغى:

ئالتە ئاي ياتتىم قومۇشتا،
قومۇش ئارىلاپ كۈن چۈشتى.
مەن نوزۇكنىڭ بېشىغا،
تاغدىن ئېغىر مۈڭ چۈشتى.

خۇدا سالدى بۇ ئىشقا،
نىيەت پۈكتۈم قېچىشقا.
قالماق چېرىكلىرى يامان،
ئوت قويارمۇ قومۇشقا؟

ئۈچ كۈن ياتتىم قومۇشتا،
مېنى ئىزدەپ كىزەر مىش.
مەن نوزۇكنى تاپالماي،
ئىتتەك ماراپ يۈرەرمىش.

قومۇشلارغا ئوت قويماس،
مەن نوزۇكنى تۇتالماس.
مەن نوزۇكنى تۇتقاندا،
ئۆلتۈرەر، تىرىك قويماس.

ئۇنتۇمايمەن باقىمنى،
قومۇشلۇقتا ياتسامۇ.
كوڭلۇم ئۇندىن ئايرىلماس،
ئەلەم - كۈلپەت تارتسامۇ.

خۇدا يىم بەرگەن غۇنچەمنى،
سولۇن ياۋۇز ئۈزەلمەس.

باقى يىگىت، مەرت يىگىت،
زالىم قالماق كورەلمەس:

بۇلبۇل ھەرگىز سايرىماس،
ئالتۇن بالداق قەپەزدە·
مەن باقىمنى ئۇيلايمەن،
كىچە - كۈندۈز، سەھەردە.

توگىلەر ياتار ئۇيدا،
باش بۇيلىسى بوينىدا.
تۇتسا قالماق نوزۇكنى،
ئۇرۇپ - قىيناش كويىدا.

چول-جەزىرە ئىچىدە،
يوقتۇر بىرەر ھەمرىيىم.
قومۇشلۇقتا دەرت تارتىپ،
ئۇتتى كۈنۈم ئاچ - زىرىن.

ماڭىساڭ قەشقەر يولىغا،
قەشقەر يولى، يول بولغاي.
نوزۇك ئاجىز بەدەننى،
بىر خۇدايىم ساقلىغاي.

نوزۇك ئوزى تۇتقۇندا،
غېرىپ ئاكام پوشقۇندا.
مەن نوزۇكنىڭ دەردىدە،
باقى كويەر يالقۇندا.

قومۇشلارغا ئوت قويسا،
قىچىپ كىرەي دەرياغا،

ھەرگىز خوتۇن بولماسمەن،
قالماق ئامبال ئەبگاغا!

نوزۇگۇمنىڭ جاڭگالىلىقلاردا يۈرۈپ، دادىسىنى ئەسلەپ
ئېيتقان قوشاقلىرى

مەن قەشقەردىن چىققانچە،
تۈشەك سېلىپ ياتقان يوق.
ئانام ئۆرگەن چېچىمغا،
تاغاق سېلىپ باققان يوق.

كورەلمىدىم ئاتامنى،
ئاگا قېنىپ باققان يوق.
مەن نوزۇكتەك ھېچ خوتۇن،
يالغۇز چولدە ياتقان يوق.

قايناپ تۇرغان قازانغا،
چومۇچ سېلىپ باققان يوق.
ئالتاي ياز قېچىپ يۈرۈپ،
تەكيى قويۇپ ياتقان يوق.

تاغدىن چۈشكەن لاي سۇنى،
سۈزۈپ ئىچەر ئەر قېنى؟
مىنى قەشقەر شەھرىگە،
ئېلىپ كىتەر ئەر قېنى؟

جان ئاتامنى كورەلمەي،
ئولۇپ كىتەر بولدۇم مەن.
قالماقلارغا تۇتۇلۇپ،
سۇلۇپ كىتەر بولدۇممەن.

ئاخىر بولدۇم ئاشكارە،
يوشۇرۇنغىلى يەر بارمۇ؟
باشقا قاتتىق كۈن چۈشتى،
ئېلىپ قاچار ئەر بارمۇ؟

نوزۇگۇمنىڭ ئاشىغى باقى يىگىتنىڭ ئېغىر كۈنلەردە نوزۇگۇمنى سېغىنىپ ئېيتقان قوشىقى

ئالتەئاي باقتىم قويۇڭنى،
بىر كورمىدىم بويۇڭنى.
بىرەر كورسەم بويۇڭنى،
قانداق قىلاي ئوتۇڭنى؟

قويچى بولماس ئەر ئىدىم،
قويچى قىلدىڭ، ئەي نوزۇك.
قالماقنى خوي قاخشاتقان
نوچى قىلدىڭ ، ئەي نوزۇك.

توگە چاينار تال بېشى،
مىنىڭ جايىم يار قېشى.
نوزۇگۇمغا مەن ئامراق،
مەڭگۇ كوڭلۇم سىردىشى.

تال بويۇڭنى كورۇشكە،
تالىچى ئاكاڭ ئارماندا.
«نوزۇگۇم» ـدەپ ئىزدەيدۇ،
دەرتلىك كوڭلۇم ئارقاڭدا.

سەن مىنىڭدىن سورىما،
بىل قاراپ چىرايىمدىن.

ئاشىق ـ مەشۇق بىر ئۇتسۇن،
تىلەيمەن خۇدايىمدىن.

دارىن① ئويى ھەيۋەتلىك،
مىنىڭ يارىم سولەتلىك.
باقى بىلەن نوزۇگۇم،
ئاشىقتۇر قىيامەتلىك.

باقى يىگىتنىڭ ئايغاقچى بىلەن ئۇچراشقاندا ئېيتقان قوشىغى

باقى: نوزۇك يارىم ئامانمۇ؟
ئايغاق دوستۇم، ئېيتساڭچۇ؟

ئايغاقچى: نوزۇك يارىڭ ئاماندۇر،
سۇيۇنچەڭنى بەرسەڭچۇ؟
بوگۇن نوزۇك ئويىدە،
ئىلدام بېرىپ يەتسەڭچۇ؟

باقى: ئانداق بولسا مەن باراي،
مەندىن خەۋەر ئېيتساڭچۇ؟
....

نوزۇگۇم: نوزۇك قولۇم باغلاندى،
خەلق-ئالەمگە ئاڭلاندى.
باقى يارىم،سەن ئۇچۇن،
يۈرەك باغرىم داغلاندى.

باقى يىگىت كەلسەڭچۇ؟
يۈرەك باغرىم باسساڭچۇ؟

①دارىن ـ ئامبال

سۈيگەن يارىڭ نوزۇكنى،
ئەندى ئېلىپ قاچساڭچۇ؟

باقى: نوزۇك جىنىم ئېپ قاچاي،
ئاغى بولسا ئېيتساڭچۇ؟!

نوزۇگۇم: ئاڭا ئاغى شۇ بولۇر،
يايلاق خەلقى جىم بولۇر.
قاچقان باشتا مۇڭ بولۇر،
مۇككەن جايلار بوك بولۇر.

بىز كىتەرمىز بۇ يەردىن،
بارغان كەلمەس دىيارغا.
ئاتا - ئانام مۇڭ قالۇر،
كوڭۇللىرى دوق بولۇر،

ئىزدەكچىلار جىق تولۇر،
بىز بۇيەردىن كەتكەندە.
....

بۇلبۇل قۇشنى سولاپ قويسا،
ئالتۇن بالداق قەپەزگە؛
كوڭلى ئۇنىڭ ئارام تېپىپ،
قاچماق ئويىنى قويارمۇ؟

مۇڭلۇق بولغان، غېرىپ نوزۇك،
ئامراغىغا قانمىسا؛
نوزۇك كوڭلى ئامراغىدىن،
بىردەم نېرى بولارمۇ؟

نوزۇك باشنى تۇتقۇن قىلسا،
كوڭلى ئۇنىڭ تۇتقان يوق.
يارى ئۇچۇن قۇربان بولسا،
نوزۇكباشتا ئارمان يوق.

نوزۇگۇم بىلەن باقى يىگىتنىڭ ئېيتىشقان قوشىغى

نوزۇگۇم: سەن سېغىندىڭمۇ مېنى؟
باقى: خويمۇ سېغىندىم مەن سېنى.

نوزۇگۇم: سەن قەيىرىڭدە سېغىندىڭ؟
باقى: مەن جىگەرىمدە سېنى.

نوزۇگۇم: سەن مېنىڭدىن سورىغىن،
كورگىن چىرايىمدىن ئېنى.
سەن مېنىڭ باقىم تۇرۇپ،
دەردىمنى بىلگەنىڭ قېنى؟

باقى: كۇندە كورمىدىم يارنى،
بىر كۇنى كورەرمەن دەپ.
ئۇمىت ئۇزمىدىم ياردىن،
ئولمىسەم سۇيەرمەن دەپ.

ئالتىنچى ئاي كىرگەن چاغدا،
ئارا- گۇرجەك خاماندا.
نۇزۇك يارنى كورۇشكە،
باقى يىگىت ئارماندا.

نەچچە كۇن بولۇپ كەتتى،
نوزۇك يارنى كورمۇدۇم.

تەقدىر بولسا كورەرمەن،
تېخى ئۈمىت ئۈزمۈدۈم.

ئالدىمدىن چىققان بىر تۇغ،
نوزۇك يارنىڭ ئايىغى.
كوكۇلگە كەلگەن تۇيغۇ،
ئامراق كوكۇل باغىقى.

نوزۇگۇمنىڭ تۇتۇپ كىلىنگەندىن كېيىن، كۇرە شەھرىدىكى
ئامبالنىڭ ئويىدە تۇرۇپ ئېيتقان قوشىغى

كەپ قالدىم باياۋانغا،
چىنىك كەلدى داۋانغا.
ئون ئىككى كۇن بولغاندا،
مەن تۇتۇلدۇم قاۋانغا.

شىسەن مازى①باخشىدۇر،
ئاغىچىسى خوپ ياخشىدۇر.
دەرتنى ئېيتىپ يىغلايمىز،
دەردىمىز مۇڭ - ناخشىدۇر.

ئاتامنى مەن سېغىندىم،
ئاكامنى مەن سېغىندىم.
تىرىكمىكىن شۇ ئاتام،
خەۋەر ئۇقماي يىغلىدىم.

ئاكامغا يېتەلمەسمەن،
ئاتامنى كورەلمەسمەن.

① چوقۇر مەنىسىدە.

ئاتامنى كورۇپ ئۆلسەم،
ھەرگىز ئارمان قىلماسمەن.

ئاكام مۇندا كىلەرمۇ؟
مىنى ئىلىپ كىتەرمۇ؟
بىر خەۋىرى يوق ئۇنىڭ،
قەشقەرگە تىچ يىتەرمۇ؟

نوزۇگۇم موگۇل خوجايىنىنىڭ ئۇيىدىن چىقىپ كەتكەنچە، 6 ئاي قىچىپ يۇرۇيدۇ. ئۇنىڭ جاڭگاللاردا قىچىپ يۇرۇپ ئىيتقان قوشىغى

ئالتە ئاي ياتتىم خاماندا،
نان پۇشۇردۇم ساماندا.
ئاجىز نوزۇك جاڭگاللاردا،
ئاتام يۇرەر قاياندا؟

سۇلۇن بىرىپ يامۇلغا،
ئەرىز قىپتۇ جاڭجۇڭغا①
جاڭجۇن يايى ئىۋەتتى،
مەندەك ئاجىز خوتۇنغا.

يايى چىقتى تۇتقىلى،
ئەژدىھاردەك يۇتقىلى.
ئونبەش يايى كىلىپتۇ،
نوزۇگۇمنى تۇتقىلى.

ھىچكىم مەندەك بولمىسۇن،
بالالارغا قالمىسۇن!

① ھەربى ئەمەلدار

بىزگە كەلگەن دەرت-ئەلەم،
ھېچ بەندىگە كەلمىسۇن!

ئالتە ئاي بولدى يالغۇزمەن،
قەشقەر يولىنى بىلمەسمەن.
خۇدا مېنى ساقلىسۇن،
سولۇنلارنى كورمەسمەن.

نوزۇگۇمنىڭ دوڭ يامۇلدا تورۇپ ئېيتقان قوشىغى

ئامباللارنىڭ خاڭزىسى،
غۇلجىدا بار فاڭزىسى①.
چاقاي دىسەم چېقىلماس،
قولۇمدىكى كويزىسى.

خۇدا بەرگەن غۇنچەمنى،
سولۇن قالماق ئۈزەلمىدى!
خوتۇن قىلماق قەستىمۇ،
قەددىمنى پۈكلەلمىدى!

ئايىغىمدا كىشەن بار،
بوينۇمدا تاختاى تىڭگازە.
ئېلىپ قاچار نوزۇكنى،
بولسا ياخشى خوخەنزە.

يامۇلنىڭ بار ئوگزىسى،
ئونبەش غۇلاچ توغرىسى.
كورسەم ئەسكى كىگىزدۇر،
سولانغانلار موزىسى. ②

---

① ئوي - جايى
② قالپاق

ئەپيۇن تەرگەن سولاننىڭ،
نوڭگۇز ئىدى جوزىسى.
ئوڭ قولىدا داۋزىسى①،
سول قولىدا خوزىسى②.

ئەپيۇن چەككەن جاللاتلار،
دوك ياموٗلدا تارتىدۇ.
بىر قاپقارا، زەي ئويدە،
نوزۇك خېنىم ياتىدۇ.

داۋگۇاڭ خاندىن خەت كەلسە،
„نوزۇگۇمنى ئولتەر!“ دەپ.
ئەل-جامائەت ئېيتىدۇ:
„جەننەت روھى كوتەر“ دەپ.

مويتۇگزىدا چاپقاندا،
مەن ئالدىدا ئولەرمەن.
موللىلارنىڭ سوزىچە:
”بىھىش يۈزى“ كورەرمەن.

نوزۇگۇمنىڭ زىندانىدا ئېيتقان قوشىغى

نوزۇك بىلەك باغلاندى،
ئولتۇرگىلى چاغلاندى.
نوزۇگۇم ئوزى يالغۇز،
شى ياموٗلغا سولاندى.

① پىچاق
② ئەپيۇن سالىدىغان باڭكا

„نوزۇگۇم“ دەپ كوپ يىغلاپ،
ئاتام قەشقەردە قالدى.
يالغۇز مىھرىۋان ئاكام،
قالماق ئىچىدە قالدى.

كاشكى كورسەم ئاتامنى،
قالماقتىكى ئاكامنى.
كورمەي ئولۇپ كىتەرمەن،
قەشقەردىكى تاغامنى.

مەن كورمىگەن موماﻣنى،
مىنى تۇققان ئانامنى،
چاپسان بېرىپ ئولتۇرۇش!
ئۇچ ياشتىكى بالامنى.

ياﻣۇل ماڭا قىيىندۇر،
ئولۇم ۋاقتى يىقىندۇر.
زالىملارنىڭ سورىقى،
پايدىسىز- بىرتىيىندۇر.

ئالدىمدىكى جاللاتلار،
قىلىچىنى ئوينۇتار.
مىنى ئۇشبۇ ئولۇمدىن،
قانداق كىشى ئاجرىتار؟

گۈلەمخان قوشىقى

«گۈلەمخان» ۋاقىسى 1820- يىلدىن 1825-يىلغىچە ئىلى دەرياسى بويىدىكى «ئۈيمان بۇلاق»دىگەن جايدا يۈز بەرگەن. بۇ يەردە بىر كەمبىغەل دىخان بولۇپ، ئۇنىڭ گۈلەمخان ۋە زىلەمخان دىگەن ئىككى ئاچا - سىڭىل قىزى بار ئىكەن. چوڭ قىزى گۈلەمخان تېخى ئونبەش ياشقا كىرمەي تۇرۇپ، ئۇنى ئەنگەن چولاق دىگەن بىر قېرى شاڭيۇ مەجبۇرى هالدا ئۆزىنىڭ كىچىك خوتۇنلۇقىغا ئالماقچى بولىدىكەن، لېكىن، جاسارەتلىك گۈلەمخان شاڭيۇنىڭ پوپوزا قىلىشى ۋە ئالداپ بېقىشىغا بوي بەرمەي، قاتتىق قارشىلىق كورسۈتىدىكەن هەمدە ۋاقتىنىڭ ئۈتۈشىگە ئەگىشىپ، ئۆزى ياخشى كورىدىغان بىر يىگىت بىلەن قېچىپ كېتىپ، زالىم شاڭيۇ ئولگەندىن كېيىن، ئۆز يۇرتى ئۈيمان بۇلاققا قايتىپ كېلىدىكەن. گۈلەمخان هەققىدىكى قوشاق بىر تارىخى قوشاقلا بولۇپ قالماستىن، بەلكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ توي قوشاقلىرى سۈپىتىدىمۇ خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقالغان. ئۇنىڭدا، خەلقنىڭ گۈلەمخاننىڭ بەختسىزلىكىگە ئىچ ئاغرىتىپ، زالىم شاڭيۇلارغا نەپرەت بىلدۈرۈش روھى مەدھىلەنگەن، ئازات زامانغا بولغان ئىنتىزارلىغى ئەكس ئېتىلگەن. بۇ قوشاقلار تارىختىن بۇيان كۆچلۈك تەسىرگە ئىگە بولۇپ كەلمەكتە.

گۈلەمخاننىڭ قوش پوپۈكى،
يەرگە تېگەمدۇ؟
ئونبەش ياشقا كىرمەي تۇرۇپ،
ئەرگە تېگەمدۇ؟

کىمنىڭ ـكىمنى يارتۇتۇشىنى،
ھەر كىم بىلمەمدۇ؟
ئۆزى سۆيمەى،مەيلى بولماى،
ئەرگە تېگەمدۇ؟

گۈلەمخاننىڭ تۇرغان يېرى،
ئويمان بۇلاقتۇر،
گۈلەمخاننى زورلاپ ئالغان،
شاكيۇ چولاقتۇر.

گۈلەمخاندىن باشقا قىزنى،
قېرى ئالامدۇ؟
گۈلەمخېنىم چولاقلارغا،
زايا بولامدۇ؟

قويلىرىمنى ھەيدىۋەتتىم،
ئويمان بۇلاققا.
گۈلەمخاننى تۇتۇپ بەردى،
شاكيۇ چولاققا.

گۈلەمخاننىڭ قوش پوپۇگى،
يەرگە سورۇلدى.
يۈرەكتىكى سېرىق سۇلار،
قانغا ئورۇلدى.

چىقىپ باقسام گۈلەمخېنىم،
تويۇڭ كېلەدۇ.
ساڭامىكىن، ماڭامىكىن،
تەقدىر بىلەدۇ.

ئالتە_يەتتە كەپتەرلىرىڭ،
قوندى تېرەككە.
تاۋا توندا ئالتۇن تۇگمە،
پاتتى يۇرەككە.

گۇلەمخانىنىڭ كەيگەن ئەگنى،
تاش پېشى سولجۇر .
قېرى بىلەن ياتماڭ ھەرگىز،
ساقىلى سانجۇر.

گۇلەمخېنىم ئوبدان بالا،
چېچى ئاز ئىكەن.
گۇلەمخانىنى ئالغان شاڭيۇ،
تۇتەك تاز ئىكەن.

قارا كوكۇل زالىم شاڭيۇ،
ئالدىرىما تېخى.
بوينۇڭدا بار گۇلەمخانىنىڭ،
قىزىل تىرنىغى.

راھەت كورۇش زالىملارنىڭ،
ھەققى دىمەڭلا.
ئەلەم تارتىش كەمبەغەلگە،
باقى دىمەڭلا.

ئامان بولساق يوقۇتارمىز،
شاڭيۇ قېرىنى.
سۇيىدىغان زامان كېلەر،
ھەركىم يارىنى.

سادىر پالۋان قوشاقلىرى

سادىر پالۋان ـ ئىلى دىخانلار قوزغىلىڭىنىڭ سەركەر-
دىسى، يالقۇنلۇق خەلق قوشاقچىسى. ئۇ، 1798 ـ يىلى كۈزدە
ھازىرقى غۇلجا ناھىيىسىنىڭ مولتوختىيۈزى يېزىسىدىكى بىر
ياللانما دىخان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن.

18 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى چىڭسۇلالىسى پۈتۈن جۇڭ-
گوغا ھوكۈمرانلىق قىلىۋاتقان چاغلار بولۇپ، جۇڭگودىكى ھەر
مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشى قاتتىق خانى ـ ۋەيرانچىلىق ئى-
چىدە قالغان ئىدى. بۇ دەھشەتلىك زۇلۇملارنى ئۆز بېشىدىن
ئۆتكۈزگەن ۋە ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ياش سادىرنىڭ قەل-
بىدە زۇلۇمغا قارشى ئۆچمەنلىك ئوتى يالقۇنلايدۇ. چىڭ سۇ-
لالىسى چىرىكلىرىنىڭ دىخانلارنى ناھەق جازالاشلىرىغا بىر
نەچچە قېتىم قارشى چىقىدۇ. مانا شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇنىڭ
نامى ئەل ئىچىدە تارقىلىدۇ. شۇنداقلا ئۇ، ئەكسىيەتچى ھوكۈ-
مەت تەرىپىدىن گۇمانلىق دەپ سانىلىدۇ. شۇڭا ئۇ، ئۆز يېزى-
سىدا تۇرالماي، غۇلجىنىڭ قازانچى دېگەن يېرىدە 50 كىشى-
لىك ئەترەت قۇرىدۇ ۋە ئۇنى 300 كىشىگە تەرەققى قىلدۇرۇپ
ئەكسىيەتچى ھوكۈمەتكە قارشى قوزغىلاڭنى باشلايدۇ. سادىر
پالۋان يېتەكچىلىكىدىكى قوزغىلاڭچىلار 1860 ـ يىلدىن باش-
لاپ ئىلى ئاشلىق سېگى، چىلپەڭزە، بايانداي، كۈرە قاتارلىق
كونا قەلئەلەرنى قولغا چۈشۈرۈپ، دىخانلار قوزغىلىڭىدا غەلىبە
قازىنىدۇ. سادىر پالۋان 40 يىلدىن ئارتۇق كۈرەش جەريانى-
دا 13 قېتىم تۈرمىگە تاشلىنىدۇ. لېكىن، بۇ ئېغىر كۈنلەر

ئۇنىڭ قەددىسىنى پۈكەلمەيدۇ، ئەكسىچە ئۇ، كۈرەش داۋامىدا چېنىقىدۇ، تەدبىرلىك، ۋاتتىق قوللۇق، ئۇتكۈر باشلامچى بولۇپ يېتىشىدۇ.

سادىر پالۋاننىڭ قوشاقلىرىدىن بىز 19 - ئەسىردىكى ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقىنىڭ ئازاپ - ئوقۇبەتلىك تۇرمۇشى، ئۇلارنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرى ۋە كۈرەشچان ھاياتىنى روشەن كورىۋالالايمىز.

سادىر پالۋاننىڭ يامۇلدىن قېچىپ چىققان ۋاقىتلىرىدا

ئېيتقان قوشىغى

يامۇلغا چۈشۈپ قالدىم،
چۈسا بىلەن پىتلارغا.
ۋاڭزى «پۇل» دەپ ھەيدەيدۇ،
ئۇلگۇرمەيدۇ ئىتلارغا.

ۋاڭزى ئالساملا دەيدۇ،
ۋاڭزىغا نىمە لازىم؟
ـار خالتا ئىۋەتىپتۇ،
يامۇلدا يېتىپ تازىم.

يامۇلدا تولا يېتىپ،
چېچىم بىر قۇچاق بولدى.
مەن يامۇلنى تەشكەندە،
قوۋۇرغام پىچاق بولدى.

يامۇلنى تېشىپ قويۇپ،
ئىككى چىقتىم تالاغا.
مېنى باققان بەش يايى،
ئەندى قالدى بالاغا.

ياموُلدىن قاچقان ۋاختا،
قازانچى① بىلەن قاچقان.
چىرىكلەر قوغلاپ كەلسە،
قار كېچىپ داۋان ئاشقان.

ياموُلدىن قېچىپ چىقىپ،
تاغلارنى ماكان ئەتتىم.
قوساق ئېچى يامانكەن،
شالۋۇرنى② كاۋاپ ئەتتىم.

شالۋۇرنى كاۋاپ ئەتسەم،
بىر تاتلىق يېغىر بولدى.
تاغلاردا قېچىپ يۇرۇپ،
ئاتلىرىم يېغىر بولدى.

ئېگىز تاغنىڭ قارغىيى،
قىشلىغى شالاڭ ئوخشاش.
ھەمرىيىمنى③ يەي دىسەم،
ئوزەمنىڭ بالام ئوخشاش.

ياموُلدىن چىققان كۈنى،
يولداش بىلەن تېپىشتىم.
قوغلاپ چىققان چىرىك بىلەن،
ئۈچ كۈنگىچە ئېتىشتىم.

---

① جاي ئىسمى
② ئېرە ئىشتان
①مىنگەن ئېتى

مەن بىلمەس نە يامۇل بار،
بولدى يۈرۈگۈم پارە.
بالا كەلسە بېشىمغا،
تارتماسقا نىمە چارە؟

مەن يامۇلدىن قاچقاندا،
بىر مانجۇ بىلەن قاچقان.
سالاسۇنغا سولاپ قويسا،
قۇلۇپ تولغاپ، ئىشىك ئاچقان.

يامۇلدىن قېچىپ چىقىپ،
بەش كۈن ماڭدىم پىيادە.
بىر موڭغۇل ماڭغىن دەيدۇ،
دولەت بەرسۇن زىيادە.

يامۇلدىن قاچقان كۈنى،
ياتقان يېرىم يان بۇلاق.①
خۇدايىمدىن تىلەيمەن،
ماڭا بەرسۇن بىر ئۇلاق.

يامۇلدىن قېچىپ چىقىپ،
ئاغامچا تېپىپ ئالدىم.
مەن مىنگەن ئالا ئاتنى،
ئون سەرگە سېتىپ ئالدىم.

يامۇلدىن قاچار چاغدا،
لوسىشى ئامال تاپتى.
سىپىلنى تېشىپ قويۇپ،
توشۇككە چاپان ياپتى.

① جاي ئىسمى.

ياموُلدىن قېچىپ چىقىپ،
ئون كۈن ماڭدىم پىيادە.
تۇتامدۇ، تۇتالمامدۇ؟
بۇيرۇق بىلەن ئىرادە.

ياموُلدىن قېچىپ چىقىپ،
خىيال كىردى بېشىمغا.
پىچاق، چاقمىغىم خالتا،
شاۋانخان قاياشىمغا.

ياموُلنىڭ ياغاچلىرى،
ئىگىز قارىغاي چەگزە.
سادىر دېگەن خوخەنزە،
قولىدا قىلىچ، نەيزە.

ياموُلنىڭ ياغاچلىرى
قىزىل سىردا سىرلاغلىق.
مېنى باققان بەش يايى،
ئۆرۈمچىدە سولاغلىق.

ياموُلنىڭ ياغاچلىرى،
ئىگىز قارىغاي چەگزە،
ياموُلدىن قېچىپ چىققان
سادىر ئۆزى خوخەنزە.

ياموُلنىڭ ياغاچلىرى،
ئالا-ئالا ئالىماچ.
مەن ياموُلدا ياتقاندا،
بالىلار قالدى يالىڭاچ.

سادىر بىر ئوغۇل بالا،
ياۋان يەرنى خالايدۇ.
بىر يامبۇ بېرىپ قويسام،
ئولتۇرمەيدۇ، پالايدۇ.

سادىر پالۋاننىڭ بېشىدىن كوچۈرگەن دەرت-ئەلەملەرنى يادىغا كەلتۇرۇپ ئېيتقان قوشىغى

سادىر دەپ ئېتىم يامان،
ئون بەش ياشتا ئاتالغان.
دەسلەپتە تۇتۇلغاندا،
قومۇل خانىغا پالانغان.

سادىرنى تۇتۇپ بەرگەن
ئاق جاڭزىدىكى شاڭيۇ.
جان باقماق ئۇچۇن ساتتىم
قۇمۇل شەھرىدە ياڭيو.

تەلكىنىڭ تېغى دەيدۇ،
بۇ ياتار ماكانىمدۇر.
نىمە قىلساڭ قىل شەڭگەن،
بۇسىنىڭ زامانىڭدۇر!

سادىرمەنۇ- سادىرمەن،
سادىر بولماي كىمدۇرمەن.
تاغ يولىنى سورىساڭ،
بىرنى قويماي بىلۇرمەن.

يوللاردا كېتىپ بىرىپ،
قاتتىق نېنىمنى يىدىم.

بىر مانجۇ سوراپ ئىدى،
مەن ئۇزۇم خەنبىن①دىدىم.

سادىرنىڭ مىنگەن ئېتى،
ساغرىسىدا ئالىسى.
ئىلىدا خوتۇن قالدى،
قۇچىغىدا بالىسى.

چىرىك چىقتى يېپىلىپ،
سادىر ئاتتى پېتىنىپ.
دالىدىكى قارا تاش،
جۇۋامنى ئالدى يېپىنىپ.

قوغلاپ چىققان چىرىكنىڭ،
مىنگەن ئاتلىرى قاشقا.
چىرىك ئاتىدۇ تاشقا،
سادىر ئاتىدۇ باشقا.

لاتىدىن «پوپۇش» تىكسە،
كورمىگەنلەر «خەى» دەيدۇ.
سادىرنىڭ ئۈنى چىقسا،
چىرىك قورقۇپ «هەى» دەيدۇ.

چوڭ يولدا كىتىپ بارسام،
بىر چىرىك «مەكە» دەيدۇ.
باشقا تارتىپ بىر سالسام،
«بولدى ماڭ، كېتە» دەيدۇ.

---

① خەنزۇ ئەسكەرى مەنىسىدە

ئېست، ئۇمرۇم ئۆتۈپ كەتتى،
زەي زىنداندا-سولاقتا.
ھېچبىر راھەت كۆرمۈدۈم،
ئەلەم تارتىپ قاماقتا.

ئايلىنىپ تولا يۈرۈپ،
خويما زىرىكتىم شەدىن.
خۇدايىم ئايرىمسۇن،
„قازانچى“ دىگەن يەردىن.

„قازانچى“ دىگەن يەرنى،
چىرىكلەر تاپالمايدۇ.
يىراقتىن قاراپ تۇرسام،
بىر دوڭدىن ئاشالمايدۇ.

سادىر ياتقان كاماغا،
ئۇچار قانات كىرمەيدۇ.
مەن بۇ يەردە يۈرىمەن،
باللىرىم نىمە يەيدۇ؟

ئات مىندىم كورەڭ قاشقا ،
سەكرەتتىم تاشتىن-تاشقا .
چىرىك ئاتىدۇ تاشقا .
سادىر ئاتىدۇ باشقا .

قار كېچىپ تولا مېڭىپ ،
ئۇتۇگۇمنى ھول قىلدىم .
تاشقا مالخاي كەيگۈزۈپ ،
چىرىكلەرنى گول قىلدىم .

چىرىك قاچتى ئىلىغا،
ئېتىپ چۇشۇردۇم بىلىغا.
سەكرەپ چۇشۇپ ئېتىمدىن،
نەيزە تىقتىم گېلىغا.

ئىزدەشكە پۇرسەت بەرمەي ،
زالىم قامچىلىق چىققان .
بۇ دەرتلەرگە چىدىماي،
سادىر ئاتلىنىپ چىققان.

مېنى تۇتىمەن دىگەن ،
سەن تاغلىق، قارا تاغلىق .
مېنى سەن تۇتالمايسەن،
ئوغۇل بالىمەن قاڭرۇق.

ئاق بوز ئېتىم ئامانمۇ ؟
كوك بوز ئېتىم ئامانمۇ ؟
چىرىكلەرنى ئولتۇرگەن
سادىر ئوزى يامانمۇ ؟

بالىلىرىم يىتىم قالدى،
قىچقارسام ئۇنۇم يەتمەس .
قورقماس غەيرىتىم باردۇر ،
ئول ئۇچۇن بېشىم كەتمەس .

سادىر پالۋاننىڭ ئەل-يۇرتىنى، بالا-چاقىسىنى سېغىنىپ ئېيتقان قوشىغى

ئاتىسىدىن يىتىم قالغان،
ئانىسىدىن يىتىم قالغان.

يىتىم قالغاندا مەن ئالغان ،
ھەمدە ئاتلىق ئامان بارمۇ ؟

ئاق بوز ئېتىم ئاچ قالدى ،
بىر ئېتەك سامان بارمۇ ؟
ئاغزىمغا ئىلىم سالغان ،
داموللام ئامان بارمۇ ؟

ئاق بوز ئاتقا نان بەرگەن ،
توروۇق ئاتقا چوپ بەرگەن ،
سادىر ئۈچۈن جان بەرگەن ،
ھەمدە ئاتلىق ئامان بارمۇ ؟

مېھمانلار كىلىپ چۈشكەن ،
چىراقلار يېنىپ ئۆچكەن،
غەمكىن كوڭلۈمنى يەشكەن،
سارىيىم ئامان بارمۇ ؟

ئويۇمنىڭ توردە يېتىپ،
ساچقاننى ماراپ ياتقان،
كالا گوشنى تەڭ يىگەن،
موشۇكلىرىم ئامان بارمۇ؟

بوسوغامنى بېسىپ ياتقان،
كېچە-كۈندۈز قاۋاپ ياتقان،
جاپايىمنى تولا تارتقان،
بويناقلىرىم ئامان بارمۇ؟

چوڭ ئاكامنىڭ باللىرى،
مېنى كىچىك دادام دەيدۇ.

مېنى كىچىك دادام دىگەن،
قۇلۇنلىرىم ئامان بارمۇ؟

ئالتىنچى ئاينىڭ ۋاقتىدا،
مىۋە - چىۋە پىشىدۇ.
ئۆزى پىشىپ ئۆزى چۈشكەن،
ئالما، ئۆرۈك ئامان بارمۇ؟

چوڭ كۆرەنىڭ يولىدا،
ئالدىم ھېمىدەمگە يېلىم.
بەش بالامنىڭ ئىچىدە،
ئەڭ كىچىگى مەمەت ئېلىم.

رۇشەنگۈل دەپ بالام بار،
دادا دەيدۇ ھەجەپ تاتلىق.
بەش بالامنىڭ ئىچىدە،
كىچىگى دەنىخان ئاتلىق.

بەش بالامنىڭ ئىچىدە،
چوڭى «يەننامە» ئوقۇيدۇ.
مېنى مويىتوگزىدا چاپسا،
تېنىمنى قاغا چوقۇيدۇ.

ئۆرۈمچىگە پالاندىم،
ھېمىدە توقاچ ياققىن.
بەش بالام يېتىم قالدى،
تېنەتمەي ئوبدان باققىن.

سادىر دەپ ئېتىم قالدى،
داڭزىدا خېتىم قالدى.

بايانداي ئۆرۈشى ھەققىدە

1851- يىلى يانۋاردا، خۇڭشيۇچۇەن رەھبەرلىك قىلغان تەيپىڭ-تيەنگو قوزغىلىڭى گۇاڭشى ئۆلكىسىنىڭ سەيجىڭسەن رايونى جىڭتيەن يېزىسىدا كۆتۈرۈلۈپ، 2 يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە 8 ئۆلكىگە تارىلىپ، ناھايىتى زور تەسىر پەيدا قىلدى. قوزغىلاڭچى قوشۇن نەنجىڭنى پايتەخت قىلىپ، 14 يىل چىڭ سۇلالىسىگە قارشى ئىنقىلاۋىي ھاكىمىيەتنى تۇتۇپ تۇردى. لېكىن، چىرىپ كەتكەن چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى جاھانگىرلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ يەرلىك مىللىتارىستلاردىن زېڭگوفەن، زوڭ گوچۇەن، لى خوڭچاڭ، زوزوڭتاڭ قاتارلىقلارنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ، بۇ دېخانلار قوزغىلىڭىنى مەغلۇپ قىلدى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى تەيپىڭ تيەنگونى باستۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، شەندوڭدىكى نەنداڭ، غەربىي شىمالدىكى خۇيزۇلار قوزغىلاڭلىرىنى بېسىقتۇرۇپ، ئاندىن شىنجاڭغا ئىلگىرىلىگەن ئىدى.

خېتىمنى ئوقۇپ باقساڭ،
بەش بالام يېتىم قالدى.

كۆرە يولىدا يۈرۈپ،
مەپەڭ سۇندىمۇ شەڭگەن؟
سادىرنى تۇتۇپ بېرىپ،
كوڭلۇڭ تىندىمۇ شەڭگەن؟

بۈگۈن كۈنگە پەيشەنبە،
كەل، مەيىنى قوش ئەندى.
ئۈرۈمچىگە پالاندىم،
ئەل - ئاغىنە خوش ئەندى!

شىنجاڭنىڭ ئىلى رايونىدىكى قوزغىلاڭ ۋە بۇ قوزغىلاڭ نەتىـ
جىسىدە قۇرۇلغان „ئىلى سۇلتانلىقى“ ئەنەشۇ تەيپىڭ - تيەنگو
ئىنقىلاۋىنىڭ يېڭى تارىخى شارائىتتىكى داۋامىدۇر. بايانداـ
دىكى قوزغىلاڭ چىرىكلەشكەن چىڭ سۇلالىسى ھوكۇمرانلىقىغا
قارشى ئېلىپ بېرىلغان بىر قېتىملىق دىخانلار ئىنقىلاۋى
بولدى.
چىڭ سۇلالىسى جوڭغارلارنى تىنجىتىپ، ئۇزۇن ئۆتمەي
شىنجاڭدا ئەسكەر تۇرغۇزدى. ئىلى رايونىدا جاڭجۇن مەھكىمىـ
سى قۇرۇپ، يۈز مىڭغا يېقىن چىرىك توختاتتى. بىر قىسىم
يۇقۇرى قاتلام ئەكسىيەتچىلەر يەرلىك فېئودال لار بىلەن
بىرلىشىپ، خەلقنى تالان- تاراج قىلدى. باج-سېلىقلار
كونىسىنىڭ ئۈستىگە يېڭىسى چاپلىنىپ تۇردى. ئەمگەكچى
خەلق ھالاكەت گىرداۋىغا كېلىپ قالدى. ئىلى ئاسمىنىنى
قاپ-قارا بۇلۇتلار قاپلىۋالغان ئەنە شۇنداق شارائىتتا، 1864-
يىلى ئىلىدىكى ئۇيغۇرلار ۋە باشقا مىللەت ئەمگەكچىلىرى
قوللىرىغا تومۇر توقماق ئېلىپ، يەرلىك فېئودال- ئەمەلدار-
لارغا قارشى جەڭگە ئاتلىنىدۇ. ئەكسىيەتچى ھوكۇمەتنىڭ ئەمەلـ
دار ۋە ئەسكەرلىرى باياندايۋە كۇرە سېپىللىرىغا بېكىنىدۇ.
سادىر پالۋان باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىدا تۇرغان
مۇھىم ۋەزىپىلەرنىڭ بىرسى ئىلىدىكى ئەكسىيەتچى ھوكۇمرانـ
لارنىڭ مەمۇرىي ۋە ھەربى مەركىزى بولغان باياندايسېپىلىنى
ئېلىش ئىدى. بىراق، سېپىل ناھايىتى مۇستەھكەم بولغىنى
ئۈچۈن قوزغىلاڭچىلار دەرھال سېپىل ئىچىگە بوسۇپ كىرەلمەيدۇ.
قوزغىلاڭچىلار بۇ ھەقتە كوپ باش قاتۇرىدۇ. ئۇلار باياندای
سېپىلىغا ئىككى قېتىم ھۇجۇم قىلىدۇ. سېپىل ئاستىغا لەخمە
كولاپ، دورا كومۇپ سېپىلنى پارتلىتىپ، ئومۇمى ھۇجۇمغا ئەپلىك

ۋە داغدام يول ئاچىدۇ. ئاندىن قوزغۇلاڭچىلار سىپىلغا بىرىپ كىرىپ ئەمەلدار ۋە ئەسكەرلەرنى مەغلۇپ قىلىپ غەلىبىنى قولغا كەلتۈرىدۇ. بۇ قوشاق تارىختا بولۇپ ئۆتكەن ئەنە شۇ بايانداي ئۇرۇشى ھەققىدە توقۇلغان.

جاڭجۇن دىگەن ئىپلاسىنىڭ ،
زۇلۇمىغا چىدىماي ؛
چىقتى خەلق سىپىلغا ،
غەزەپلىنىپ توختىماي.

قورقۇپ جاڭجۇن ئالۋاستى ،
كىردى سىپىل ئىچىگە .
مەھكەم ئىكەن سىپىلى ،
يەتمىدۇق ھىچ ئىپىگە .

قورشاپ تۇرغان خالايىق ،
ئوزگەرتمىدى كىپىنى .
شۇ سىپىلغا كىرىشنىڭ ،
قىلماق بولدى ئىپىنى .

جاپا چەككەن يارەنلەر،
پىدا قىلدى جىنىنى .
دارۋازىغا ئوت قويسا ،
تاقىۋالدى ئىچىنى .

قالدى ھەممە قايغۇرۇپ ،
ئويلاپ ، چايقاپ بىشىنى .
چىقىپ سادىر پالۋان ،
قولغا ئالدى تىشىنى .

كولاپ سىپىل تېگىنى ،
كومدى كوپلەپ دورىنى .
پىلتا بىلەن ئوت ياقتى ،
قىلىپ ئوبدان ئېپىنى .

گۈمبۈرلىگەن ئۈن بىلەن ،
ۋەيران بولدى سىپىلى .
غېمىنى يەپ جاڭجۈنىنىڭ ،
هودۇقۇشتى چېرىگى .

شۇندا خەلق يۈگۈردى ،
ئاندا قاتتىق جەڭ بولدى .
تەييارتا پلار ئولۇگى ،
سىپىل بىلەن تەڭ بولدى .

جاڭجۈن باشلىق چوڭلىرى ،
توت ئىشىككە يۈگۈردى .
ئوزىنى ئوزى باشلاپ ،
ئولۇمگە ئۇلگۈردى .

شۇكۇنىلا خالايىق ،
دۇشمەنلەرنى چېپىشتى .
غەزەپ بىلەن گېلىغا ،
نەيزىلەرنى تىقىشتى .

تالقان يىگەن خەلقلەر ،
نىمەتلەرگە يېتىشتى .
ئازات بولۇپ زۇلۇمدىن ،
مۇڭلىرىنى ئېيتىشتى .

مايىمخان قوشىقى

1864-يىلىدىن 1871-يىلىغىچە بولغان مەزگىللەردە ئۇيـ
غۇر خەلقى مەنچىڭ ھوكۇمرانلار سىنىپىنىڭ پارىخور ئەمەلـ
دارلىرى ۋە ئۆز مىللىتى ئىچىدىكى زېمىندار ، جازانىخور ،
بەگ ، بوجاڭلارنىڭ زۇلۇمىدىن تولىمۇ ئېزىلدى ، كىچە-كۈنـ
دۈز باي ، ئەمەلدارلارغا ئىشلەپ قوساقلىرىنى باقالماي قالدى.
ئېغىر ئالۋاڭ-سېلىقلار دەستىدىن خەلق قاڭغىر قاخشىدى ، ئۇـ
لار زۇلۇمغا قارشى كوتۇرۇلۇش قىلسا ، ئەزىز باشلىرى كېـ
سىلدى . مايىمخان ئەنە شۇ چاغدا زۇلۇمغا قارشى كوتىرىلگەن
خەلق ئارىسىدىن چىققان بىر قەھرىمان بولۇپ، ئۇنى ئۆزۋاقىتـ
دىكى ئەكسىيەتچى ھوكۇمەت قىلىچ بىلەن چېپىپ ئولتۇرۇۋەتكەن.
بۇ قوشاق-ئۇيغۇر خەلقىنىڭ شانلىق تارىخىدا پارلاق
نۇر چېچىپ تۇرغان ئۇلۇغ قەھرىمانلار ئوتكەنلىكىنى، ئۇلارنىڭ
ئەركىنلىك ئۈچۈن بەل باغلاپ ، زۇلۇمغا قارشى باتۇرلارچە كو-
رەش قىلغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ ئېقىتقان ئىسسىق قانلىرى چو-
قۇم بۇگۈنكىدەك ھەقىقى خەلق ئازاتلىقىنى ئېلىپ كېلىدىغانـ
لىقىنى چۈشەندۈرۈپ بەرگەن .

زىندان تېمى ئىگىز تام ،
ئۇنىڭ ئىچى گورۇستان .
ئىرەنلىككە بەل باغلاپ ،
شېھىت ئولگەن مايىمخان .

مايىمخان ئۆزى ئۇبدان ،
بەزىدە خۇيى يامان .
ئۇنىڭ جېنىنى ئالدى ،
قان ئىچەر قارا زامان .

خان خوٗجامنىڭ بوز ئېتى ،
دەرياﻻردا ئۈزەمدۇ ؟
مايىمخاندەك باتۇرنى ،
دارىن ئوبدان كورەمدۇ ؟

ئاتا بولغىنىڭ قېنى !
ئانا بولغىنىڭ قېنى !
قېلىچ بىلەن چاپقاندا ،
تىلەپ ئالغىنىڭ قېنى ؟

ئالدىمىزدا تورت مانجۇ ،
قىلىچىنى ئويناتتى .
ھېكىم بەگ بولاپ بەرسە ،
ئولتۇرمەيتتى، پاﻻيتتى .

تۇرپانىڭ يولى قۇملۇق ،
ئوتۇپ بولغىلى بولماس .
ئاتمىش يامبۇنى ئېلىپ ،
بىكار تۇرغىلى بولماس .

ئاتمىش يامبۇنى ئېلىپ،
دارىن ئامبال تويامدۇ؟
مايىمخاننى ئولتوردى،
خۇنى ئۇنى قويامدۇ؟

كونا شەھەردە ئاق تېرەك،
يېڭى شەھەردە كوك تېرەك.
ئەل جامائەت ئىشىغا،
مايىمخاندەك ياش كېرەك.

گۈلباغ سۆپەت قەشقەردەك،
يېڭى سوققان شەھەر بارمۇ؟
مايىمخان شىھىت بولدى،
ئاڭا ئوخشاش ئەر بارمۇ؟

كۆچ - كۆچ قوشىقى

چار پادىشا ھۆكۈمىتى تەسىر دائىرىسىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن 1871-يىلى 6-، 7- ئايلاردا ئەسكەر ئەۋەتىپ، ئىلىمىزنىڭ ئىلى رايونىنى ئىشغال قىلىۋالدى. چارروسىيىنىڭ ئىلىغا بېسىپ كىرگەن چاغدىكى « ۋەدىسى » بويىچە، ئىلىدىن ئەڭ كېيىن بولغاندىمۇ 1876-يىلىنىڭ ئاخىرىدا چىكىنىپ چىقىپ، ئىلىنى ئىلىمىزگە تاپشۇرۇپ بېرىش كېرەك ئىدى. 1878-يىلى مەنچىڭ ھۆكۈمىتى زوڭخۇنى پېتىربۇرگقا تۈنچى قېتىم چار پادىشا ھۆكۈمىتى بىلەن ئىلىنى قايتۇرۇۋېلىش مەسىلىسى ئۈستىدە تەنپەن ئېلىپ بېرىشقا ئەۋەتتى. 1881-يىلى 2- ئاينىڭ ئاخىرىدا پېتەربۇرگدا ئىلىنى قايتۇرۇۋېلىش ھەققىدىكى «ئۆزگەرتىلگەن شەرتنامە» تۈزۈلدى. بۇ شەرتنامىدا « چارروسىيە تېكەس دەرياسى ۋادىسىدىكى جايلارنى ۋە ئىلىدىكى 9 شەھەرنى جۇڭگوغا قايتۇرىدۇ. لېكىن ئىلىنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى قورغاس دەرياسىنىڭ غەربىدىكى رايونلىرىنى ئېلىپ قالىدۇ؛ قەشقەر ۋە تارباغاتايدىكى جۇڭگو-روسىيە چېگىرىسى ئايرىم تەكشۈرۈپ بەلگۈلىنىدۇ. مەنچىڭ

هوكۇمىتى روسىيە ئارمىيىسىنىڭ ئىلىنى ئاتالمىش « ۋاكا-لىتەن ساقلاش » خىراجىتىنى 9 مىليون روبلىگە كوپەيتىشكە قوشۇلىدۇ، روسىيە جۇڭگو - روسىيە ئارىسىدىكى بۇرۇنقى شەرتنامىلارغا ئاساسەن ئىلى، تارباغاتاي، قەشقەر قاتارلىقجايلار-دا كونسۇلخانا، سودا ئورۇنلىرى قۇرغاندىن تاشقىرى يەنە جايۇ-گۇەن، تۇرپانلاردىمۇ كونسۇل ئورۇنلاشتۇرىدۇ» دېيىلگەن.

ئىلى چارروسىيەنىڭ قولىدىن قايتۇرۇپ ئېلىنغاندىن كېيىن، خەلق ئىككى تەرەپلىمە زۇلۇم ۋە بېسىمغا ئۇچرىدى. بىرى، چارروسىيە جاھانگىرلىگىنىڭ ئالداش، تەھدىت سېلىش، پوپوزا قىلىشى بولدى؛ يەنە بىرى، مەنچىڭ سۇلالىسى قوز-غۇلاڭ كوتەرگەن خەلقتىن دەھشەتلىك ئوچ ئالدى. شۇنىڭ بىلەن ئىلىدىكى ئۇيغۇرلاردىن 56 مىڭ ئويلۇك، خۇيزۇلاردىن 12 مىڭ ئويلۇك خەلق مەجبۇرى ھالدا سوۋېت زېمىنلىرىگە كوچۇرۇلدى. كوچۇشكە ئۇنىمىغانلار دەھشەتلىك ئۇرۇپ دۇمبا لاندى. كوچۇرۇلگەنلەر روسىيىگە كىرگەندىن كېيىن قۇللارچە مۇئامىلىگە ئۇچرىدى. بۇ قوشاقتا چارروسىيىنىڭ ئەنەشۇ جىنايىتى پاش قىلىنىپ، خەلقنىڭ جاھانگىرلارغا بولغان قاتتىق ئوچمەنلىگى ۋە غە-زەپ-نەپرىتى ئىپادىلەنگەن. ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئوز ئانا يۇرتى، ئۇرۇق-تۇققانلىرى ۋە يۇرتداشلىرىنى چوڭقۇر سېغىنىش ھىسسىياتى سۇرەتلەنگەن.

ئاق پادىشا لەشكىرى،
ئالتۇن كولاپ، تاش كەستى.
دېخانلارنى « كوچ-كوچ » دەپ،
قىلىچ بىلەن باش كەستى.

«ئالمۇتىغا كوچ» دەيدۇ،
بارارىيېرىمىز قۇملۇق.
راس گېپىنى ئېيتمايدۇ،
كوزى كوك، بېشى يۇڭلۇق.

بۇ يولدا تولا مېڭىپ،
پۇتۇم قاپىرىپ كەتتى.
ھارۋۇغا چۇشەي دىسەم،
ھوكۇز ئالدىراپ كەتتى.

بۇ يولدا تولا ماڭدىم،
بۇ يول مىنىڭ يولدۇشۇم.
ھېرىپ-ئېچىپ كەلگەندە،
سۇ بەردى بىر قولدوشۇم.

ئىلى يولىدا تاللار،
ھەر تاللاردا مارجانلار.
خەقنىڭ شەھرىدە ئىشلەپ،
ئۇپراپ كەتتى بۇ جانلار.

خۇيمۇ خار بولۇپ كەتتۇق،
ياقا يۇرتلاردا ئىشلەپ.
يار خالتا ئەۋەتىپتۇ،
«يىسۇن» دەپ توقاچ چىشلەپ.

چىلەك - چىلەك دەيدىكەن،
ماختىغىچىلىك يوق چىلەك.
كەلگىچە ياياق كەلدۇق،
تەتۇر ئىكەن بۇ پەلەك.

چوللەرگە چىقسپ كەتسەك،
چولنىڭ بورىسى باردۇر.
كوچ ـ كوچ بولغان ئەللەرنىڭ،
قىرى-چۇرىسى باردۇر.

كوچمەن بولغان ئادەملەر،
قىلۋىگە قاراپ ماڭدى.
كوچمەي قالغان ئادەملەر،
زالىم قولىدا قالدى.

ئوسەككە بارارمىز دەپ،
ئوسەكچى خىيال قىلدى.
ياركەنت دىگەن يەرلەرگە،
كوچۇپ بارغانلار بولدى.

ياركەنت دىگەن يەرلەردە،
قارا ياغاچ كوپ ئىكەن.
غېرىپلىق ئەسەر قىلسا،
خەق دەرتلىك بولار ئىكەن.

كەتمەيمىز دىگەن بىلەن،
بۇ ئىشقا نىمە چارە.
غۇلجىنى بىسىپ ئالدى،
دىلىمىز سۇنۇق پارە.

ئوسەككە بارارمىز دەپ،
ئەسكى تام ئارا ياتتۇق.
ئوي ـ جايىمىز پۇتكىچە،
مۇشەققەت-ئەلەم تارتتۇق.

مىڭجاپا بىلەن سالغان،
قالدى باغۇ ـ بوستانلار.
يۇرتىمىزدىن ئايرىلىپ،
دىلدا قالدى ئارمانلار.

زالىم بەگلەر يول بەرمەس،
يول ئۈستىدە تۇرغۇزماس.
باشقا قاتتىق مۈك چۈشتى،
بەشخۇلىقتىن يەر تەگمەس.

سارى جاز قوشقى

چار پادىشا ھوكۇمىتى ئىلىنى بېسىۋالغان مەزگىلدە، ئىلىدىكى ئۇيغۇر، خۇيزۇ دىخانلىرى ۋە قول ـ ھۈنەرۋەن، كاسىپلارنى مەجبۇرى ھالدا سوۋېتنىڭ قارا قول، تالغىر، چىلەك، ئالمۇتا قاتارلىق جايلىرىغا كۆچۈرگەن.

سارى جاز ـ ئالمۇتاغا قاراشلىق بىر كىچىك ناھىيە بولۇپ، كۆچمەنچى خەلقنىڭ بىر قىسمى مۇشۇ جايغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئەينى يىللاردا توقۇلغان بۇ قوشاقتا كۆچمەنچى خەلقنىڭ سارى جازغا يېتىپ بارغاندا، بېشىدىن كەچۈرگەن ئېغىر كۈنلىرى ۋە تارتقان دەرت ـ ئەلەملىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

سارى جازغا يەتكەندە،
چوپ قالدۇق ئوچاقتا.
دارىن①بىزنى پالايدۇ،
خەت كەلمەيدۇ بوچاقتا.

① ئەمەلدار، مەنسەپدار

كۆرەدىن چىققان ھارۋا،
يان بۇلاققا ياماشتى.
مەن يۇرتۇمغا قارىسام،
يىغا ماڭا ياماشتى.

ئاخشىمى قاراڭغۇدا،
غىجەك سوقىمىز تاك ـ تاك.
نىمە تاپىمەن دەيسەن،
مەخپىد شاڭ بىگى ـ پاختەك.

توقىلەك بىلەن شاكىر،
بىر كىيىك ئېتىپ كەلدى.
سارى جاز دىگەن يەرگە،
تومۇر شا يېتىپ كەلدى.

جىڭلاپ بەرگەن ئۇنىدىن،
ئېتىپ ئىچىمىز ئاشنى.
بۇيرۇسا كورەرمىزمۇ
ئاتا ـ ئانا، قېرىنداشنى؟

پالۋانىڭ مىنگەن ئېتى
ياتقان يەردە ئېغىنار.
بىچارە شۇ پالۋانلار،
بالىلىرىنى سېغىنار.

ئالمىخان ھەققىدە

بۇ ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا ناخشا سۈپىتىدە كەڭ تارقالغان قوشاقلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئەسلىدە خەلق قىزىقچىسى موللا زەيدىن تەرىپىدىن توقۇلغان. تۇرپان لۈكچۈندىكى ئەپرىدۇن ۋاڭ ئەينى ۋاقىتلاردا مەنسۋى ئۇسۇپ، قەشقەرگىمۇ ۋاڭ بولغان. ئۇ، بۇ مەزگىللەردە موللا زەيدىننى ئۆز يېنىدا بىللە ئېلىپ يۈرۈپ، ئۇنى ئوردا خىزمىتىگە قويغان. مۇشۇنداق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن موللا زەيدىنگە ئۆز سۆيگىنى بىلەن بالدۇرراق توي قىلىش ئىمكانىيىتى بولماي، كۆپ يىللار ئۆتۈپ كەتكەن. ئۇ پەقەت 30 ياشقا كىرگەن ۋاقىتلىرىدىلا ئالمىخان بىلەن توي قىلىشقا موھلەت بېرىلگەن . بۇ قوشاقنى ئۇ ، ئالمىخان بىلەن توي قىلىشتىن بۇرۇن ، يەنى ئالمىخاننىڭ دەرت-پىراقىدا كۆيۈپ يۈرگەن چاغلىرىدا ئېيتقان.

كورمىگەنلەر ئېيتىدۇ،
ئالمىخان قانداق نىمە؟
ئاغزى ئويماق، بېلى زىلۋا،
قېشى قارا بىر نىمە.

ئالمىخاننىڭ بېغىدا،
ئۈچ تۈپ ئۈزۈم --- قاشقىرى*.
ئالمىخانغا سەپ سېلىڭلار،
قاپ - قارادۇر قاشلىرى.

ئالمىخاننىڭ بېغى بار،
گۈل شېخىدا چېكى بار.

* ئەسلى نۇسخىسىدا خاتا ھالدا "ئۈچتۈپ ئانارى - قەشقىرى" دېيىلگەن بولۇپ، ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن ئەمەس. تۇرپاندا "قاشقىرى" دەپ ئاتىلىدىغان بىر خىل ئۈزۈم سورتى بولۇپ، ئۇ يۇمىلاق (شارسىمان)، يوغان، ئۇرۇقلۇق بولىدۇ. بۇ سورت ئەسلى قەشقەردىن ئەپكېلىنگەن بولۇشى مۇمكىن. **(ئىلھام نىزام)**

ئالمىخانىغا سەپ سېلىڭلار،
ئوڭ قېشىدا مېڭى بار.

ئالمىخانىنىڭ يوللىرى،
ئۈچ يۈز ئاتمىش كۈن يولى.
ئالمىخانىغا تولا قاتناپ،
تېشىلدى كەشىنىڭ چەملىرى.

ۋاي - ۋاي جېنىم، ئالمىخانەي،
قايسى باغنىڭ گۈلىسە - نەي؟

سىيىت نوچى قوشاقلىرى

سىيىت نوچى- ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىغا كەڭ تارقالغان بىر خەلق داستانى. ئىپتىشلارغا قارىغاندا، سىيىت نوچى 19- ئەسىردە قەشقەر شەھىرىدە ئۆتكەن. 1911 - يىلدىكى شىنخەي ئىنقىلاۋىنىڭ تەسىرى بىلەن ئۈرۈمچى، غۇلجا شەھەرلىرىدە خەلق قوزغىلاڭلىرى كۆتۈرۈلگەن. ئۇ، مەنچىڭ خاندانلىقىنىڭ دەھشەتلىك زۇلمىغا قارشى قوزغالغان ئاممىۋى خاراكتىرلىك تەشكىلات ”گېلاۋخۇي» نىڭ تۈرلۈك سىياسى، ئىجتىمائى تەشەببۇسلىرىنى قەتئى ھىمايە قىلغان. ”گېلاۋخۇي» شىنخەي ئىنقىلاۋىنىڭ ئالدى - كەينىدە ھەر قايسى جايلاردا ئۆز پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ بارغان. ئۇنىڭ مەقسىدى - ستىخىيىلىك ھالدا خىيانەتچى پارىخور ئەمەلدارلارنى يوقۇتۇشتىن ئىبارەت بولغان. ئۇلار پەقەت، ”مەنسەپدارلار ئۆلتۈرۈلسىلا زۇلۇم توگەيدۇ» دەپ تونىغان. ئەينى ۋاقىتتا قەشقەردىمۇ ”گېلاۋخۇي» نىڭ شۆبىسى قۇرۇلغان. سىيىت نوچى

بۇ تەشكىلاتقا قاتنىشىپ ھوكۇمران سىنىپلارنىڭ ئادالەتسىز-
لىكىگە قاتتىق نارازىلىق بىلدۈرگىنى ئۈچۈن، ھوكۇمەت ئۇ-
نىڭ ئامما ئارىسىدىكى تەسىرىدىن قورقۇپ، ئۇنى قولغا ئال-
غان ۋە ئەڭ ئاخىرى ئۆلتۈرىۋەتكەن. سېيىت نوچى - شىنخەي
ئىنقىلاۋىغا ھەمداشلىق قىلىدىغان «گېلاۋخۇي»نىڭ بىر ئەزا-
سى. ئۇ، ئۆلگەندىن كېيىنمۇ ئۆز نەسلىدىن كېيىنكى بىر خەلقپەرۋەر كى-
شى بولۇپ، جەنۇبى شىنجاڭ خەلقى ئارىسىدا ئۇ توغرۇلۇق
كوپ ھىكايىلار تارقالغان. ئۇنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ئېيتقان قو-
شاقلىرى تا ھازىرغىچە خەلق ئارىسىدىكى مەدداھلار، سوزمەن
قىزىقچىلار تەرىپىدىن ئېيتىلىپ كەلمەكتە، ئۇنى ئالغۇلاردا
خاتىرە سۈپىتىدە ساقلانماقتا.
سېيىت نوچى قوشاقلىرىدا سېيىت نوچىنىڭ مەنچىلىك
ھوكۇمىتىنىڭ خىيانەتچى - پارىخور ئەمەلدارلىرى بىلەن
يۈزمۇ-يۈز كەسكىن ئېلىشقان جاسارىتى، ئۇنىڭ كەڭ ئەمگەك-
چى خەلق بىلەن بولغان قان بىلەن گوشتەك يېقىن مۇناس-
ۋىتى، زالىم ئەمەلدارلارنىڭ ئالدىدىكى مەردانە قىياپىتى ۋە ھەق-
ئادالەتنىڭ ھامان غەلىبە قىلىدىغانلىقىغا بولغان ئۈمىت -
ئىشەنچىسى ئەكس ئەتكەن.

قارا ساچىم يەلپۈنۈپ،
قاشىمغا چۈشتى.
تۈمەن سەۋدا، مىڭ بالا،
باشىمغا چۈشتى.

بولدى خەنزۇ ئوتياشچى-
لاۋجاڭ ئاداشىم.
ئۇ ئۈگەتتى چامباشى،
قاتقاندا باشىم.

گېلاۋخۇيغا جەم بولدۇق،
دارىنغا قارشى.
خىيانەتچى پارىخور،
زالىمغا قارشى.

بەلنى باغلاپ، يەك تۇرۇپ،
ئىسيان كوتەردۇق.
خەلقى ئالەم ئالدىدا،
داستان كوتەردۇق.

باستۇرۇلدى گېلاۋخۇي،
زىندانىدا لاۋجاڭ.
زۇلۇم-كۇلپەت ئەۋج ئېلىپ،
قىينالدى بۇ جان.

قەشقىرىمدە كۇن ئالماق،
تەس بولدى، كەتتىم.
ياۋا قۇشتەك ئايلىنىپ،
ئاقسۇغا يەتتىم.

قەشقەردىنمۇ بەك غېرىپ-
غۇرۋانە ئاقسۇ.
ھەم خارابە يۇرت ئىچى،
ۋەيرانە ئاقسۇ.

راۋا بىمنى سايرىتىپ،
يەتتىم كۇچارغا.
ئالتە چىرىك بىر بولۇپ،
ئالدى ئاراغا.

قاراقچىلار ئارىسىدىن
مۇشلاپىلا قاچتىم.
قارا شەھەر دەرۋازىسىنى،
پەشۋادا ئاچتىم.

مابايۋەچچىنىڭ ئۆز-ئۆزىگە كورەڭلەپ، سىيىت نوچىغا دەۋەيلەپ تۇرۇپ ئېيتقان قوشىغى

قەيەرلىكسەن، نەدىن كەلدىڭ؟
ئاتىڭنى سوزلە.
تېگى- تەكتىڭ ،ئەجداتىڭ،
زاتىڭنى سوزلە.

راۋاپ، زەخمەك قولۇڭدا.
زارىڭنى سوزلە.
ئايىغىمغا باش قويۇپ،
دادىڭنى سوزلە.

تىلەمچىمۇ، رەمچىمۇ،
دىۋانىمۇ سەن؟
ئوز يېرىڭدە خارۇ-زار،
سەرسانىمۇ سەن؟

تەڭگە- داچەن دەردىدە،
ئاۋارىمۇ سەن؟
تاما قىلساڭ خەيرى-ئېھسان،
ھالىڭنى سوزلە.

سىيىت نوچىنىڭ مابايۇەچچىگە بەرگەن جاۋابى:

ئەزىزانە قەشقەرنىڭ،
سىپىل تېشىدىن؛
شىرىن- شەرۋەت سۈيى بار،
تومەن قېشىدىن؛

كوزىچى ياربېشىدىن،
خومدان بېشىدىن-
چىققان سىيىت گاڭگۈگمەن،
گاڭگۈڭ يىگىتمەن.

كىچىگىگە كىچىك مەن،
چوڭىغا چوڭمەن.
پىششىغىغا پىششىقمەن،
توڭىغا توڭمەن.

تەتۈرىگە تەتۈر مەن،
ئۇڭىغا ئۇڭمەن.
كەمبىغەللىنىڭ سازچىسى،
سىيىت گاڭگۈڭمەن.

رەمچىلىكنى ئۇقمايمەن،
رەمبال ئەمەسمەن.
يە قەلەندەر- دىۋانە،
هابدال ئەمەسمەن.

خەقنى ئۇرۇپ سوقمايمەن،
ئامبال ئەمەسمەن.
يامىنىدىن قورقمايمەن،
سىيىت گاڭگۈڭمەن.

سيىت نوچىنىڭ قارا شەھەردە يارى- دوستلىرى بىلەن
خوشلۇشۇپ، ئېتىغا مىنىپ، ئىلىخوغا قاراپ ماڭغان چېغىدا
ئېيتقان قوشىقى:

ئىلىخوغا بارماڭلار،
يولى خەتەردۇر.
قەھرىتان قىش نەشتىرى،
جاندىن ئۆتەدۇر.

مۇساپىرلار،دەرتمەنلەر،
يولدا ياتادۇر.
ئۆز يۇرتىنى يات ئېتىپ،
غەمگە پاتادۇر.

ئىلىخوغا مەن بېرىپ،
قالدىم بالاغا.
جەللىگۇر شۇم ئون ئورۇس،
ئالدى ئاراغا.

ئالتىسىنىڭ سۇندۇرۇپ،
ئۇتتۇر چىشىنى،
پەشۋا بىلەن-مۇش بىلەن،
ياردىم بېشىنى.

ئىلى دەريا بويىدا،
چالدىم راۋاپنى.
رازى قىلدىم تۇل خوتۇن،
دەرتمەن بىتاپنى.

سىيىت نوچىنىڭ ئۈچتۈرپاندىكى قوشىغى:

يىگىرمە ئالتە ياشىمدا،
كۆنلەر چۈشتى باشىمغا.
ئەرزىمنى بايان ئەيلەي،
يارۇ-دوست، ئاداشىمغا:

ئەزىزانە قەشقەردە،
توغۇلۇپ ھەم چوڭ بولۇپ.
شۈيەردە ئاتالغان مەن،
سىيىتاخۇن گاڭگۈڭ بولۇپ.

سىيىت نوچى، سىيىت گاڭگۈڭ ،
شەمۇ-شەنى ئايلىنىپ .
قەشقەرگە كىتەر ۋاقتا .
ئۈچتۈرپانغىمۇ كىلىپ .

ئاتنى دەڭجاغا بىرىپ ،
ساماۋەرخانىغا كىرىپ .
چاي ئىچەي دەپ ئولتۇرسا ،
ئۈچتۈرپاننىڭ ئامبىلى
مادوتەي كېلىپ قالدى ،
گاڭگۈڭنى كورۇپ قالدى .

ئوز كوزىگە ئىشەنمەي،
بىرھازا تۇرۇپ قالدى .
ئاڭلاڭلار خالايىقلار،
ئۇقانداق تونۇپ قالدى .

ئۈچتۈرپاندا مادوتەينىڭ سىيىت نوچىغا قارىتىپ ئېيتقان قوشىقى

هەي نوچى، سىيىت گاڭگۇڭ ،
ئۈچتۈرپانغا خوش كەپسەن .
مەن كورۇپ دىدارىڭنى ،
بولدۇم تولىمۇ خۇرسەن .

جېنىم سۆيۈنەر، يايرار ،
قەشقەرلىقنى كورسەممەن .
ئالدىڭغا چىقار ئىدىم ،
كەلگىنىڭنى بىلسەممەن .

هەي نوچى-سىيىت نوچى،
يۇرسەڭ-ئوردىغا بارساڭ .
ئۇسقۇنۇڭ چۈشۈپ قالسا ،
بۆيۈرتتا تۇرۇپ قالساڭ .

× ×

ماقۇل،دەپ نادان گاڭگۇڭ ،
بۆيۈرتتا تۇرۇپ قالدى .
چۈشىدە غېرىپ-مىسكىن ،
ئانىسىنى كورۇپ قالدى .

قەشقەرغە كېتەي ئەندى،
ئەلنى خوش ئېتەي ئەندى.
ئانام بىلەن ئۇكامنىڭ،
قېشىدا ئوتەي ئەندى .

دوتەيدىن سوراپ رۇخسەت،
قوش قامچا سالاي ئاتقا.
چول كېزىپ داۋان ئاشاي،
ئەل- يۇرتنى ئېلىپ ياتقا.

سيىت نوچىنىڭ مادوتەيىنىڭ ئالدىغا كىرىپ ئېيتقان ئەرزى:

قوي ئىزدەر قوزاسىنى،
قوزىمۇ ئاناسىنى.
ھاۋادىكى قۇشلارمۇ
سېغىنار ئۇۋاسىنى.

سېغىندىم غېرىپ - مىسكىن،
يالغۇز مېھرىۋانىمنى.
سېغىندىم ئېتى مەممەت،
ئۇكامنى — غەمگۇزارىمنى.

تۇمەن بويى، يار بېشىدا،
راۋابىم چالاي ئەندى.
خەلقىمنىڭ غېرىپ - سۇلغۇن،
كوڭلىنى ئالاي ئەندى.

قەشقەرگە باراي دەيمەن،
مېھرىگە قاناي دەيمەن.
ما دارىن ئىجازەت بەر،
يولغا ئاتلىناي دەيمەن....

ما دارىننىڭ سيىت نوچىغا بەرگەن جاۋابى

ئىجازەت بىرەي دىسەم،
قانداق چىدىسۇن يۈرەك؟
مەن سىنى دىمەيمىتىم
«تۇققاندىن يېقىن يولەك»؟

ئىجازەت بىرەي گاڭگۇك،
چارەم يوق مېنىڭ بولەك.
يالغۇز ئانىغا سەندەك،
جان كويەر ئوغۇل كېرەك.

قەشقەردىكى دارىنغا،
خەت يېزىپ بېرەى ئەپكەت.
خەتنى كورسە خەن دارىن،
دەيدۇ ساڭا كوپ رەخمەت...

بۇ يۇرتتىن كېتەر بولدۇڭ،
ئىچىمگە سېلىپ دەرتنى.
ئەته يولغا چىق گاڭگۇك،
تەييارلاپ قوياي خەتنى....

سىيىت نوچىنىڭ ئۇزىنىڭ ئولۇم خېتىنى ئېلىپ يولغا
چىقىش ئالدىدا ئېيتقانلىرى

خوش بۇرادەر دەرتمەنلەر،
دوست-يار بولۇپ ئوتكەنلەر.
ئوزرەمنى ئېلىپ قالاي،
قەشقەرگە كېتىپ قالاي.

داغى پەرزەنت ئانامنىڭ،
قان-قېرىنداش ئۇكامنىڭ؛
جىسمىگە سىڭىپ ئالاي،
مېھرىگە قېنىپ ئالاي.

قىلغان بولسام مەنمەنلىك،
ئوتكەن بولسا سەۋەنلىك.

كېچىرىڭلار يۇرتداشلار،
خەير-خوش، قېرىنداشلار....

سىيىت نوچىنىڭ قەشقەرگە قايتىپ كىلىپ، تۈمەن دەر-ياسى ۋە مەھەللىسى كوزىـچى يار بېشىنى كورۇپ ئېيتقان قوشىغى:

سىيىت نوچى، سىيىت گاڭگۇك،
يارنىڭ ئۈستىگە چىقىپ؛
ئانا ئىشقىدا جىسمى،
شام بولۇپ ئېرىپ - ئېقىپ.

ئىشكى ئالدىغا كەلسە،
ئىشكى تاقىلىپ قاپتۇ.
چىراقمۇ ئوچۇپ قاپتۇ،
ئانىسى غېرىپ مەزلۇم،
ئاھ، ئۇرۇپ يېتىپ قاپتۇ،
ئۇخلاپمۇ قېتىپ قاپتۇ.

"جان ئانا" دەپ سوز باشلاپ،
ئوكزىگە چالما تاشلاپ.
بەلگۈسىنى بەرگەندە،
ئانىسى غېرىپ مەزلۇم،
چۈچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ،
چىرىغىنى ياندۇرۇپ،
ئىشىك ئالدىغا چىقىپ،
قۇچاغلاپ تويماي بىقىپ،
كوزلىرىگە ياش ئېلىپ،
هارماڭ، بالىكام دەپتۇ.

غېرىپ ئۆيىگە باشلاپ،
كونا دوستىخاننى يېيىپ،
تۆن كېچىچە مۇڭدۇشۇپ ،
ئەتىسى تاڭ ئاتقاندا،
ناماز جۈمە چاچكادا
ئەي ئاناغەمگۇزارىم،
جاھاندا يوقۇ-بارىم،
ماڭا ئىجازەت بەرسەڭ،
ھەزرەتنى كورۇپ كەلسەم»-
دەپ مېھرىۋان ئانىسىدىن،
رۇخسەت- ئىجازەت ئېلىپ،
ئاپپاق غوجامغا چىقىپ،
يورۇق مەھەللىنى كېزىپ،
ئەلنىڭ ھالىنى كوردى،
يۈرىگىدە ئوت كويدى.
نۇرغۇن - نۇرغۇن شە كوردۇم،
ھەسرەت ئەندىشە كوردۇم.
ھەممە يۇرتتا خار پۇخرا،
دەرت - ئەلەمگە يار پۇخرا،
قان يىغلايدۇ ھەر يەردە،
بۇردا نانغا زار پۇخرا.
سىيىت نوچىنىڭ قەلبى،
قىزىل چوغ بولۇپ يېنىپ،
شەرۋەت كولىگە بېرىپ،
سۇنى چاڭگالغا ئېلىپ،
بىر ئىچەي دەپ تۇرغاندا،

خەت خىيالىغا كىلىپ،
گاڭگۇڭلۇقنى، مەرتلىكنى،
جاندىن ئەتىۋا بىلىپ؛
خەتنى ئاپىرىپ بىرەي،
ئاندىن تاماشىە كورەي،
دەپ يولغا راۋان بولدى،
پىيادە كارۋان بولدى.

سىيىت نوچى ئوزىنىڭ ئولۇم خىتىنى ئىلىپ، خەن دارىننىڭ ئالدىغا كىرگەندە، دارىننىڭ ئىيتقانلىرى:

هەي نوچى،سىيىت گاڭگۇك،
كەپسىز تىچ - ئامان.
يۇرتمۇ - يۇرتلار ئايلىنىپ،
ئىشىپ تاغ - داۋان.

بىزمۇ سىزنى ياد ئىتىپ،
تۇردۇق هەر زامان.
نىمە ئىشلار كوردىڭىز،
قىلغايسىز بايان.

سىيىت نوچىنىڭ جاۋابى:

كەزدىم دەشتى-باياۋان،
ئىشىپ تاغ - داۋان.
نەگە بارسام پۇخرانىڭ،
هالى بەك يامان.

زالىملارنىڭ زۇلمىدىن،
باغرى لەختە قان.

ئىچكىنى ئوغا ـ زەھەر،
چەككىنى پىغان،
ئۆچــتۆرپاندا ما دوتەي:
يېزىپ بەردى خەت،
سىزگە تىلەپ ئامانلىق،
دولەت ـ پاراغەت،

بۇ مەندىكى ئامانەت،
قىبنى مەرھەمەت،
سىزگە ئۇشبۇ سوغىنى،
ئېلىپ كەلدىم ئاران.

خەن دارىن سىيىت نوچىنىڭ قولىدىن ما دوتەي يېزىپ
بەرگەن ئولۇمنامىنى ئېلىپ ئوقۇپ، كوڭلىدە خۇشال بولۇپ
ئېيتقان قوشىغى:

ھەي نوچى ـ سىيىت گاڭگۇك،
نىمەڭ بۇ ئېلىپ كەلگەن؟
ئوزەڭنىڭ ئولۇمنامەڭ
مادوتەي يېزىپ بەرگەن.

يىر تىۋەتسەڭ بولمامدۇ؟
يۇتتۇر دۇەتسەڭ بولمامدۇ؟
تاشلاپ ئوتقا ـ ئاتەشكە
كويدۇرۇۋەتسەڭ بولمامدۇ؟

مەن ساڭا ئىجىل ـ ئامراق،
ئۇلتۇرەي سىنى قانداق؟
ئولتۇرمەي دىسەم، نوچى،
خانىنىڭ يارلىغى شۇنداق.

ئولۇمنامەڭنى كورگەندە،
كوكسۈمگە پىچاق پاتتى.
قانداق قىلىمىز گاڭگۈك،
ئەجەپمۇ بىشىم قاتتى.

سىيىت بولۇپ ھەيرانە،
جاۋاپ بەردى مەردانە:
-ھەي دارىن -دىدى گاڭگۈك،
تەڭلىكتە تۇرۇپ قالما.
خانىنىڭ ئالدىدا ئاسى-
گۇناكار بولۇپ قالما.

چىرىكلەرگە ئېيىت دەرھال،
مىلتىغىغا ئوق سالسۇن.
ھايالسىز جېنىم ئالسۇن،
"گاڭگۈك" دەپ ئېتىم قالسۇن.

جاللاتلار كىلىپ شۇدەم،
بوينىغا تاقاق سالدى.
پۇتىغا سېلىپ ئىشكەل،
زىندانغا سولاپ قويدى.

ئۇن توت كۈن ئوتۇپ كەتتى،
كوك يىت، بۇرگە يەپ كەتتى.
مەرت يىگىتنىڭ - گاڭگۈڭنىڭ،
تاقىتى تۈگەپ كەتتى.

دىدى ئۇ: چىدامىم يوق،
يا بولەك تامايىم يوق،

ئولتۇرسەڭ بۈگۈن ئولتۇر،
ھېچقانداق گۇنايىم يوق!...

ئامباللار جەم بولۇشتى،
تورت ئاتلىق ھارۋا قوشتى.
ئىبلىس سىيىت گاڭگۇكنى،
ھارۋا يولىغا چۈشتى.

توققۇز پاي پو ئاتقۇزۇپ،
ھارۋۇنى تېز ماڭغۇزۇپ،
توققۇز دەرۋازىغا يۈزدىن،
تورت يۈز چىرىك تۇرغۇزۇپ.

قارىقى دەرۋازىغا،
ئىبلىس كەلدى پالۋاننى.
قەشقەرنىڭ يىگىتلىرى،
ئوراپ ئالدى ھەريانىنى.

«ئەي نوچى - سىيىت گاڭگۇك
نىمە گەپ، نىمە ئىش بۇ؟
يۇرتنىڭ بېشىغا چۈشكەن
قانداق ئەلەم - تەشۋىش بۇ؟

كىم سالدى كىشەن سىزگە؟
كىم سالدى تاقاق سىزگە؟
بۇ قەشقەردە كۈن ئالماق
بولمامدۇ راۋا بىزگە؟»

تۈنتى بىر قاچا شەربەت
رازى بولۇڭ، بىزدىن دەپ.
رازى بىز ئومۇر ۋايەت
سىيىت نوچى - سىزدىن دەپ.

شەرۋەتنى ئىچىپ گاڭگۇك،
ئەتراپقا نەزەر تاشلاپ،
خەير، خوش، قىرىنداشلار،-
دېدى سوزىنى باشلاپ:

"ئىزىزانە يولداشلار،
مەندەك نادان بولماڭلار!
چوشۇپ ھىيلە - قىلتاقا،
ناھەق قۇربان بولماڭلار!..."

سىيىت ئاخۇن - سىيىت گاڭگۇك،
ئەلدىن رازىلىق ئالدى.
ھارۋۇمۇ قومۇش بازىرى،
قوينىغا بېرىپ قالدى.

-ئات! - دېدى سىيىت گاڭگۇك،
ھارۋىدىن چۇشۇپ سەكرەپ.
ئات جاللات! يۇرەككە ئات!
مىلتىغىڭنىراس بەللەپ.

تەپكىنى بېسىپ جاللات،
ئۇزى يىقىلىپ كەتتى.
مىلتىغىدىن ئوق چىقماي،
پىستان چېقىلىپ كەتتى.

ئىككىنچى رەت ئاتقان ئوق،
كىلىپ تەگدى تاغاققا.
سىيىت ئاخۇن دېدى شۇدەم،
مىلتىق ئاتقان جاللاتقا:

مىنى ئاتساڭ ئۇستاڭ ئات،
نا ئۇستاڭ يېقىن كەلمە.
سول كوكسۇمنى چەللەپ ئات،
جا ئۇستاڭ يېقىن كەلمە!...

سىيىت ئاخۇن ـ سىيىت گاڭگۇڭ،
تىك تۇرار ئىدى سوزلەپ.
ماداخۇ دىگەن دارىن،
ئاتتى كوكسىنى كوزلەپ.

سىيىت ئاخۇن دىگەن گاڭگۇڭ
جېنىدىن جۇدا بولدى.
جاللاتلارغا خەن دارىن،
يار ـ يولەك پانا بولدى.

گاڭگۇڭمۇ ئولۇپ كەتتى،
تۇپراققا كىرىپ كەتتى.
بۇ ئەلەم-مۇسىبەتتىن،
يۇرەك يىرىلىپ كەتتى.

چالدى مۇڭ بىلەن قەشقەر،
دۇتتارى ـ راۋابىنى.
ئولمىسەك ئىچەرمىز دەپ،
تاڭ ۋەسلى شارابىنى.

نوچىنىڭ ئىپتى ـ نامى،
ئەلنىڭ يادىدا قالدى.
يۇرەك باغرىدا قالدى،
راۋاپ تارىدا قالدى.

لاشمان قوشاقلىرى

1916 ـ يىلى پادىشا نىكولاي ئىلى رايونىمىزدىن روسىيە-
نىڭ يەركەنت، ئاقسۇ ۋىلايىتىگە كۆچۈرۈلگەن ئۇيغۇرلار
ئارىسىدىن 1000 كىشىنى لاشمانلىققا تۇتۇش ھەققىدە پەرمان
چۈشۈردى. بۇ يەردىكى ئۇيغۇر خەلقى چار پادىشانىڭ بۇيرۇ-
غىغا ناھايىتى نارازى بولۇپ، ئوچۇق قارشىلىق كۆرسەتتى.
لېكىن، فېئودال سىنىپلارنىڭ قول چوماقچىلىرى ـ بەگ ـ خوجىلار،
ئەللىك بېشى، بولوسلارنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن بىر تۈركۈم
ئۇيغۇر ياشلىرى لاشمانلىققا تۇتۇپ كېتىلدى. نەتىجىدە يۇرت-
مەھەللە چۆلسىرايدۇ، نۇرغۇن كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ قوۋمى ـ قې-
رىنداش، ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىدىن، بېقىپ ئۆستۈرگەن يىگىت ـ بالى-
لىرىدىن ئايرىلىدۇ. يەركەنت ئاسمىنىنى كەمبەغەل خەلقنىڭ ئاھۇ-
زارى ۋە پەريادى قاپلايدۇ. لاشمانلىققا تۇتۇپ كېتىلگەنلەر ئا-
مۇتا، يۈزۈپكا قاتارلىق جايلاردا ھەيدىلىپ يۈرۈپ، كۆمۈر
خاكلىرى ۋە ۋاگون يوللىرىدا قۇل بولۇپ ئىشلەپ، كۆرمىگەن
كۈنى قالمايدۇ، ئادەم تارتقۇسىز ئازاپ ـ ئوقۇبەتلەرنى باشتىن
كەچۈردۇ.

بۇ قوشاقلاردا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەزەلدىن چار روسىيە پادى-
شاسى نىكولايغا بولغان سىنىپى ئۆچمەنلىكى، چەتئەللىنىڭ بو-
زەك قىلىشى بىلەن چىدىغۇسىز دەرت ـ ئەلەم تارتقان خەلقنىڭ
نىكولاينىڭ مالاي ـ غالچىلىرىغا بولغان غەزەپ ـ نەپرىتى،
ئۆز قېرىنداشلىرىغا بولغان چوڭقۇر مېھرى ـ مۇھەببىتى
ئىپادىلەنگەن.

يىگىتلەرنى لاشمانلىققا ئېلىپ ماڭغاندا ئېيتقان قوشاقلار

ئۇستەڭ ياقىلاپ مېڭىپ،
ئات قامچا تېپىپ ئالدىم.
لاشمانلىققا كەتكەنلەرنى،
قوشاققا قېتىپ ئالدىم.

ئۈچ يۈز ئاتمىش كۆلەردە،
يىغلىغاندۇر چۆللەردە.
ئۇششاق بالىلىرى بارلار،
زار يىغلايدۇ يوللاردا.

ئاسماندا ئۇچۇپ يۈرگەن ،
بوك-بوك قوڭغۇز ئەمەسمۇ ؟
يىگىتلەرنى تۇتۇپ بەرگەن ،
ئازات توڭغۇز ئەمەسمۇ ؟

لاشمانلىققا ماڭغاندا،
ئەل غەمدە يىغلاپ قالدى .
ئامان بولغىن بالام ! دەپ ،
قارا كوزگە ياش ئالدى .

ئاياللار تولا يىغلاپ ،
ياغلىق ئۇچى هول بولدى.
ئىشقا كىتىپ ياش باللا ،
يۇرتىنىڭ ئىچى چول بولدى .

ئىشىگىدە سۇ ئاقار ،
سۇتېگىدە قۇم ئاقار .

لاشمانلىقتا كەتكەننىڭ،
بالىسىنى كىم باقار؟

ئاتا-ئانا بىچارە،
زار يىغلىشىپ قالماقتا.
كوڭلى قارا نىكولاي،
ياش بالىلارنى ئالماقتا.

ئۇستەڭ ياقىلاپ ماڭسام.
ئۇروسلارنىڭ مۇنچىسى.
لاشمانلىقتا كەتكەنلەر،
قىزىل گۇلنىڭ غۇنچىسى.

پەرەڭ ياغلىق تىكىپسىز،
ئۇنى ئۇچمەيدۇ دەمسىز؟
ئىرىڭىزنى سېتىۋەتتى،
ئۇنى بىلمەيدۇ دەمسىز؟

قارىغاينىڭ يوپۇرماغى،
قاتمۇ-قات بولار ئىكەن.
قېرىنداشتىن ئايرىلساڭ،
خويمۇ دەرت بولار ئىكەن.

شامال چىقسا گۇكىرەپ،
تال ئىگىلىپ پەس بولدى.
زالىملارنىڭ زۇلمىدىن،
كۇن ئالماقمۇ تەس بولدى.

ئۇروسلارنىڭ دوختۇرى،
ياش باللارنى كورىدۇ.

ماڭ ئالدىغا ! سەن تۇت ! دەپ ،
كەمبەغەلنى ئۇرۇدۇ .

بىز يەركەنتتىن چىققاندا ،
ئاتلار قالدى تىزىلىپ .
ئامان بولساق كورۇشەرمىز ،
قۇچاغلىشىپ ، ئېسىلىپ .

يەركەنتتە ئىككى مىچىت ،
بىرى خەلپە ، بىرى تاش .
لاشمانلىققا كەتكەننى،
كورەرمىكىن ئەزىز باش .

ھاجى توڭغۇز يەركەنتنىڭ ،
بالىلىرىنى كوپ ساتتى .
ئوزى ئېلىپ جىق پۇلنى ،
قوسىغىنى دومبايتتى .

بىز يەركەنتتىن ماڭغاندا ،
ئامبال- دوتەي ئۇزاتتى .
بەش كۈن ئوتمەستىن تېخى ،
قىيامەتنى كورسەتتى .

دەريا بويىغا كەلسەك ،
قىلۋىدىن بوران بولدى .
لاشمانلىققا ماڭغانلار،
يىغلىشىپ راۋان بولدى.

شاكىرجاننىڭ دوپپىسى ،
ياغاچ قوزۇقتا قالدى .

شاكىرجاننىڭ ئانىسى ،
ھەسرەت-قايغۇدا قالدى .

ئىگىز دوڭنىڭ باغرىدا ،
ئۇششاق-ئۇششاق قارا تاش .
لاشمانلىققا ماڭ دەيدۇ،
ئىسلام ئاخۇن ئەللىك باش .

ئوستەڭ سۈيى ئىچىلدى ،
توغانلىرى چېپىلدى .
لاشمانلىققا كەتكەنلەر،
مال ئورنىدا سېتىلدى .

يەركەنتنىڭ بازىرىغا ،
كىرگەندۇ ئۇلاق ،سامان .
ئاڭلاڭلار بۇرادەرلەر .
بىزنى كويدۇرگەن زامان .

ئېتىمنى توقۇپ قويدۇم ،
يوپۇق ياپمەن ئەندى .
سويگەن ياردىن ئايرىلىپ ،
يالغۇز ياتىمەن ئەندى .

ساندۇق ئىچىدە ئۈزۈم ،
يىغلايدۇ قارا كوزۈم .
لاشمانلىقتا بىز ئاجىز،
ئوتمەيدۇ مىنىڭ سوزۈم .

كىلمەن ئۇزۇن يولدا ،
كەينىمگە بەك قايرىلىپ .
قارىماس ئىدىم دوستلار،
ئانام قالدى ئايرىلىپ .

بىزنىڭ تاپقان پۇلىمىز ،
نىكولاينىڭ قولىدا .
خويما زىلۋا يىگىتلەر،
لاشمانلىقنىڭ يولىدا .

نىكولاي باغرى تاشتىن ،
ئۇيازغا كەلدى بۇيرۇق .
زالىملار ئاتقا مىنىپ ،
بىزگە قىلماقتا زورلۇق .

ئاقساقالغا يالۋۇرسام ،
ئويلاپ باقايلى،دەيدۇ .
ئەللىك بېشى ئامبالدىن ،
سوراپ باقايلى،دەيدۇ .

ئاقساقالغا يالۋۇرسام ،
ئاقچاڭ بولسا بەر، دەيدۇ.
پۇلۇڭ بولمىسا سىنىڭ ،
لاشمانلىققا بار،دەيدۇ.

لاشمانلىققا ماڭغاندا ،
يەركەنتلەرگە قار ياققان .
قېيىم بەگ، هاجى بولۇس ،
بىزنى ئاقچىغا ساتقان.

قورقمايمىز بىز بۇرادەر ،
زالىملارنىڭ دوقىدىن .
ئاتا-ئانا خەت سالغىن ،
يۇرۇپ تۇرغان پوچتىدىن .

قولىمىزدا ئاق ياغلىق ،
كوز ياشلارنى ئەيتىمىز .
ئاتا-ئانىنى تاشلاپ ،
يۇرتتىن قانداق كېتىمىز ؟

يەركەنتتىن چىقىپ كەتتۇق ،
ئالمۇتىغا بىز يەتتۇق .
قىشنىڭ كۇنى سوغلاردا ،
مۇشەققەتنى كوپ تارتتۇق .

ئالمۇتا خەلقى بىزگە،
چاجاڭ قىلدى يوللاردا .
خۇشال بولۇپ ھەممەيلەن،
رەھمەت ئېيتتۇق ئۇلارغا.

بۇيرۇق بەرگەن نىكولاي،
مىڭ لاشمانچى ئالسۇن،دەپ.
كوپ ئادەم دۇئا قىلدى
ئامان - ئېسەن يانسۇن،دەپ.

لاشمانلىققا ماڭماستا،
ئادەملەر ئېتىلىپ كەتكەن.
زالىم بولۇس-مىڭ بېشى،
ئاقچىغا سېتىلىپ كەتكەن.

لاشمانلىقتا يازدۇدى،
مىلك يىگىتنى يارىتىپ.
قۇلاق سالماي زالىملار،
ئەل ھەم يۇرتنى يىغلىتىپ.

بىزنى نىكۇلاي ئالغاندا،
ئاكۇپ كولايسەن،دىگەن.
بىز قايتالمايمىز دەپ،
ئەزىز جاندىن غەم يىگەن.

بىچارەلاشمانلىقلار،
زالىملارغا باغلانغان.
ئاخشىمى ناخشا ئېيتىپ،
كوچىلارنى ئايلانغان.

كوچىلارنى ئايلانساق،
ياربويىدا تۇرغۇزدى.
قېچىپ كەتمەك بولدى دەپ،
زالىملارغا تۇرغۇزدى.

بىز كەلگەچە ئاتىلار،
ئامان بولسۇن ئانىلار.
بىر كۈنى ھەم قايتارمىز،
بىزنى كۈتسۇن بالىلار.

ھەر جۇمەدە توپلۇشۇپ،
ئۇستەك بويلاپ ئوينايتتۇق.
بىزنى تۇققان يۇرتىمىز،
يەركەنتكە تويما يتتۇق.

لاشىمانلىققا ماڭغاندا،
يەركەنتتە ئاقام قالغان.
ئامان بول ئانا دىسەم،
قارا كوزىگە ياش ئالغان.

بازار تەرەپكە ماڭدۇق،
«زامانەي» دەپ ناخشا ئېيتىپ.
سوغۇقتا ئېلىپ ماڭدى،
كەمبەغەلنى قاقشىتىپ.

هاۋادا ئۇچۇپ يۇرگەن،
ۋىچىر - ۋىچىر قالىغاچ.
لاشىمانلىققا ماڭغاندا،
بالام قالغان يالىڭاچ.

لاشىمانلىققا تۇتۇپ كېتىلگەن يىگىتلەرنىڭ خاڭدا ۋە ۋاگۇن يوللىرىدا ئىشلەپ يۇرۇپ ئېيتقان قوشىغى:

ئالمۇتىدىن خەت سالدىم،
يېرىم ئالمىنى چىشلەپ.
ئامان بولساق كورۇشەرمىز،
ۋاگۇن يولىدا ئىشلەپ.

ۋاگۇن يولى قايدا دۇر،
تۇپراقلىرى مايدادۇر.
لاشمانلىققا كەتكەنلەر،
قارا كومەچ نان يەيدۇ.

لاشىمانلىققا ماڭغاندا،
پۇتلار تېشىلىپ كەتكەن.

قىزىلگۈلدەك يىگىتلەر،
خاڭلاردا ئۇلۇپ كەتكەن.

ئېتىزدىكى بوز تورغاي،
باللىرىغا دان بەرگەن.
تۇراخۇن جېنىم دوستۇم،
خاڭ ئۈستىدە جان بەرگەن.

يۇزۇپكا دىگەن جايدا،
ۋاگۇنلارنى ھەيدەيمىز.
قالغانلاردۇئا قىلسۇن.
ئامان بولساق قايتارمىز.

كەتمەن بىلەن گۇرجەكلەر،
لاشمانلىقنىڭ قولىدا.
ئۇلسەك جېنىمىز پىدا،
كەمبەغەلنىڭ يولىدا.

يۇزۇپكىغا بارغاندا،
ئىشلىدۇق كومۇر خاڭدا.
كېچە ـ كۈندۈز ئىشلەپمۇ،
زادى تويمىدۇق نانغا.

كېچىلەردە ئىشلەيمىز،
خاڭلاردا كومۇر تاشقا.
چاپسان بول! دەپ ئۇرۇدۇ،
قامچىلار بىلەن باشقا.

ئاتا ـ ئانام سورىسا،
يۇزۇپكا شەھرىدە دەڭلار.

قولىدا كەتمەن-گۈرجەك،
ئىشلەپ تۇرۇدۇ دەگلار.

كەتمەن بىلەن گۈرجەكنى،
تاش كومۇرگە چاپىمىز.
يەركەنتتە ئامان بارمۇ؟
بىزنى توۇقان ئانىمىز.

يۈزۈپكىدا ئىشلەيمىز،
يەرنىڭ ئاستىدا-خاڭدا.
خۇدا يىمغا يىغلايمىز،
سەھەر ۋاقتىدا-تاڭدا.

زەمبىلدە كومۇر توشۇپ،
قوللار قاپىرىپ كەتتى.
ئاچلىق بەك يامان ئىكەن،
بەللەر پۈكلۈنۈپ كەتتى.

بىرمۇنچىمىز ئىشلەيمىز،
پويىزلارنىڭ يولىدا.
بەك تولا ئازاپ چەكتۇق،
زالىملارنىڭ قولىدا.

قەيەر بىرىشنى بىلمەي،
فىرۇنزىدە ئۈچ ئاي تۇردۇق.
ژاندارما ھەم پولتسىيدىن،
توۇگۇمەس ئەلەم كوردۇق.

ئاسمانغا چىقاي ئىگىز،
بۇلمۇتقا سالاي كىگىز.

زالىملارنىڭ كوكسىگە،
سانجىيمەن تومۇر بىگىز.

قوينۇمدىكى توقاچنى،
سىيادان سىلىپ ياپقان.
باي باللىرى ئورنىغا،
زالىملار بىزنى ساتقان.

ناغرا-دۇمباق چېلىندى،
يىغا - ئۈنلەر تارالدى.
ئاۋات بولغان شۇ يەركەنت،
بارات ئايدا بۇزۇلدى.

ئاقسۇدىن لاشمانلىققا ماڭغان يىگىتلەرنىڭ ئېيتقان قوشىقى:

ئەسسالامۇ-ئەلەيكۇم،
"دانىشمەن» ئەللىك بېشى.
قىرىق يىگىت بىرەي دەپ،
قول قويغان ئەللىك بېشى.

قىرىق يىگىت ئاتلانسا،
كورۇنمەس سايىنىڭ تېشى.
لاشمانلىققا ماڭغاندا،
قورىدى كوزنىڭ يېشى.

لاشمانلىققا ماڭغاندا،
كەينىمىزگە قايرىلدۇق.
ئۇرۇق-تۇققان قېرىنداشتىن
ئۇلمەي تۇرۇپ ئايرىلدۇق.

قارا ئېتسم تاي ئىدى،
يوغان بولدى-ئات بولدى.
لاشىمانلىققا كەتكەنلەر،
نىكولايغا خار بولدى.

ئاق كەپتەر، چىلان كەپتەر،
ئاق بۇغدايدىن دان يەيدۇ.
لاشىمانلىققا بىز ماڭدۇق،
ئاتا - ئانام غەم يەيدۇ.

باينىڭ باللىرى قالدى،
بولۇسلەرگە پۇل بېرىپ.
گاداي باللىرى كەتتى،
يىرتىلغان چاپان كىيىپ.

ئاتمىش بەشچە بالىنى،
ئالدىغا ئىلغاپ تۇرۇپ.
"چاپسان بول!" دەپ ھەيدىدى،
قامچىلاپ ئۇرۇپ يۇرۇپ.

ئالتە يۈزچە بالىنى،
بىر-بىردىن ساناپ قويدى.
بولۇسلارنى تىللىسام،
زەي ئويگە قاماپ قويدى.

لاشىمانلىققا بار دەيدۇ،
قايسى يەردۇر بىلمەيمىز.
خوش دوستلار، ئاغىنىلەر،
بىز ئاۋاتقا كەلمەيمىز.

كوپ - كوك يىشىل پوتامنى،
بىلىمغا باغلاپ قويدى.
تۇرسۇندەك ياﻻقچىنى،
يۈز بىشى سايلاپ قويدى.

ئاقساقالنى تىللىدىم،
بىزگە قىلدى كوپ زورلۇق.
لاشمانلىققا بارمايمىز،
سىتىپ ئالغان قۇلۇڭ يوق.

يىگىتلەر لاشمانلىققا ماڭغاندا ، ئاتا - ئانىلىرىنىڭ ھەسرەت چىكىپ زارلىنىپ ئېيتقان قوشىغى:

بىغىمغا گۈل تىرىسام،
ئېچىلماي توزۇپ كەتتى.
لاشمانلىققا كەتكەنلەر،
ياش تۇرۇپ ئولۇپ كەتتى.

بىز قىرىلار ئۇستىگە،
ھەر قەدەمدە مىڭ جاپا.
رەھىمسىز بۇ بەگلەردىن،
كورمىدۇق ھىچبىر ۋاپا.

بىچارە يىگىتلەرنىڭ،
تىپىلارمۇ خوشلىغى.
قىزىل گۈلنى ئۈزۈپ بەرگەن،
ئوزىمىزنىڭ بوشلىغى.

بايلار ھەرگىز غەم قىلماس،
ھەممىسى ئويدە يىتىپ.

قايتۇرۇۋالدى بالىنى
بەزىسى بەگدىن سىتىپ.

كەلمىگەن بۇنداق بالا،
كورمىگەن ئاتا - بوۋا.
قىرىنداش قىلسۇن داۋا
يوق بولەك مۇندىن داۋا.

لاشماندىكى ياشلارنى،
كورگىلى بولارمىكىن؟
سولاشقان مىنىڭ جىنىم،
سەن كەلگىچە تۇرارمىكىن؟

مايسا تىرىپ، دان تىرىپ،
جان ساقلىدۇق ھەممىمىز.
يۇرتىمىزدىن يوقالدى،
قايان كەتتى بالىمىز.

تاش ئاتتىم سايغا چۈشتى،
سايىنىڭ تاشلىرى ئۇچتى.
جان بالام، جىنىم بالام،
قارا كوزۇمدىن ئۇچتى.

قارا - قارا قاغىلار،
ئىگىز - ئىگىز ئۇچۇڭلار.
مىنىڭ بالىلىرىم نەدە؟
خەۋەر بىرىپ تۇرۇڭلار.

تام ئۇستىگە تام قويدۇق،
ھويلىنى يوغان قۇرۇپ.

قەيەرلەردە يۈرگەندۇ،
بالىلىرىم غېرىپ بولۇپ.

يار بويىدا بەش ئۆدەك،
بەشلىسى بىر خىلدەك.
لاشىمانلىقتا كەتكەنلەر،
ئېچىلغان قىزىل گۈلدەك.

ئىگىز دوڭگە ئۆي سالدىم
قۇم چوگۈنغا چاي سالدىم.
لاشىمانلىقتا بالامغا،
پوچتا بىلەن خەت سالدىم.

يۇقارقى گازارمىغا،
سولاپ قويدى بالامنى.
قانداق تاشلاپ كىتەرسەن،
جېنىم بالام ئاناڭنى.

ئۆن ئالتىنجى يىلىدا،
مالاي بولدۇق ھەممىمىز.
بالىلاردىن ئايرىلدۇق،
قانداق كۈنلەر كۆرىمىز؟

ئالىملار پىشىپ قالدى،
يىشىل باغلار ئىچىدە.
ئامان يانغىن سەن بالام،
يالغۇز ئاناڭ بەختىگە.

ئۆك قولۇمدا ئۆك ئۈزۈك،
سول قولۇمدا سول ئۈزۈك.

بالامدىن ئايرىلغىچە،
ئولۇپ كەتكىنىم تۇزۇك.

ئالتىنچى ئاي باھاردا،
ئارا، گۇرجەك خاماندا.
بالىلىرىمنى يادلايمەن،
بىر كورۇشكە ئارماندا.

ئوت يېقىلدى جېنىمغا،
ھېچ كىشى بىلمەس ئۇنى.
خۇدايىمغا تاپشۇرۇپ،
قويدۇم بالىلىرىم سىنى.

غەيرىتىم،جان قوۋۋىتىم،
ياندىكى رۇستەملىرىم.
سۇ قۇيۇپ تەربىيە قىلغان،
باغدىكى بوستانلىرىم.

سەندىن خوشلۇشۇپ قالدى،
ئاقسۇ، كەتمەن تاغلىرى.
قولۇمدىن ئۇزۇلۇپ كەتتى،
بۇ يۇرەكنىڭ باغلىرى.

بۇ يۇرەك قاينايدىغۇ،
ئوتتا قويغان چەينەكتەك.
ئارقاڭلاردا بىز قالدۇق،
كاككۇك بىلەن زەينەپتەك.

ئەمدى مەن قانداق قىلاي،
بۇ يىگىتلەر بەختىنى.
ساقلىغىن ئاللا كېرىم،
ئوت ئىچىدە پاختىنى.

يۈز بېشىغا يىغلىساق،
سوزگە قۇلاق سالمايدۇ.
مۇنداق جەۋرى-جاپادا،
بالىلار ئامان يانمايدۇ.

تەمبۇرۇمنى چېكسەمەن،
كۈندە يىغلاپ، ناخشا ئېيتىپ.
ئۇخلاپ يېتىپ يىغلايمەن،
جان بالامنى ياد ئېتىپ.

چىغلىق تىكەن ئىچىدە،
قۇمدىن تولا ئاق توشقان.
بۇ قوشاقنى قوشمايتتۇق،
دەرتكە پايلىماي قوشقان.

ئامبال زۇلۇمى ھەققىدە

يېقىنقى يۈز يىللاردىن بۇيان جاھانگىر ۋە مۇستەملىكچى-لەرنىڭ تاجاۋۇزچىلىقى، ھوكۇمران سىنىپلارنىڭ قول- چو-ماقلىرى، زالىم ئامباللارنىڭ چېگرا رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى قاتتىق ئېزىش ۋە تالان - تاراج قىلىشى-تارىختا كەم ئۇچرايدۇ.

مىللى زۇلۇم ۋە سىنىپى زۇلۇم تۇپەيلىدىن سەرسان بول-غان خەلق ھەددى-ھېساپسىز. زالىملارنىڭ جىنايى قىلمىشىنى ئىلى دەرياسى ۋە تارىم دەرياسىنىڭ سۇيى بىلەن يۇغاندىمۇ تۈگىمەيدۇ.

بۇ قوشاق 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئامبال زۇلمىدىن چاك - چاك بولغان مۇڭلۇق قەلبىنى ۋە زۇلۇم - كۈلپەتكە بولغان چەكسىز غەزىۋىنى ئەكس ئەتتۈرگەن.

ئامباللىغا ئامبال،
شايىدا تامبال.
يۈرتنى سوراپ يەيدۇ،
يامۇلدىكى ئامبال.

ئامبالنىڭ قىزى،
دايىنىڭ قىزى.
چوقۇر دىمەڭلار،
تاياقنىڭ ئىزى.

ئامبال ئالدىدا،
دايى كەينىدە.
مەن قانداق قىلاي،
زۇلۇم دەردىدە.

ئامبىلى ئاتلىق،
دايى قاناتلىق.
كۈندە يىغلايدۇ،
گۇناھسىز تاتلىق.

ئامبالغا ئاق چاي،
دايىغا كوك چاي.
گۇندىپايلارنىڭ،
كىپىنىنى پىچاي.

ئابدۇقادىر داموللام ھەققىدە

مەرھۇم ئابدۇقادىر ئەزىزى (داموللا) يېقىنقى زامان ئۇيغۇر ئەدىبىيات تارىخىدا ئالاھىدە ئورۇننى تۇتقان ئالىم، شائىر ۋە جامائەت ئەربابىدۇر. ئۇ، 1862 - يىلى (ھىجرىيە 1279 - يىلى) ئاتۇشنىڭ مەشھەت يېزىسىدا تۇغۇلغان، ئۇنىڭ بالىلىق ۋە ياشلىق دەۋرى ئوز يېزىسىدا، بىلىم ئېلىش ۋە پائالىيەت ئىشلەش ۋاقىتلىرى قەشقەر، بۇخارا قاتارلىق جاي- لاردا ئوتكەن. كېيىنكى ھاياتى يېڭىچە مەكتەپلەردە مۇئەللىم- لىك قىلىش، مۇدەررىسلىك قىلىش ۋە جامائەت خىزمەتلىرى بىلەن ئوتكەن. ئۇ، ئىلىم - مەرىپەت تارقىتىش مەقسىدىدە ئۇيغۇرچە ئوقۇتۇشنىڭ ئۇسۇلى، دەرسلىك مەزمۇنى قاتارلىق تەرەپلىرىدە ئەجرى سىڭدۇرۇپ، «سەرپ-نەھۋى» (مورفولوگىيە

ۋە سىنتاكسىس) «ئىلمى تەجۋىت» (قىرائەت)، «ئىلمى ھې-
ساپ» قاتارلىق كىتاپلارنى يېزىپ، مەكتەپلەرنىڭ دەرسلىك
جەھەتتىكى قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلغان. ئۇ يەنە مەكتەپلەر-
دىكى ھوسنىخەت ئۆگىتىش ئىشلىرىغا ئەھمىيەت بېرىپ، ياش-
لار ۋە ئۆسمۈرلەرنىڭ تەلىم- تەربىيىسىگە كۆڭۈل بۆلۈپ، «ئاقا-
ئىد زورۇرىيە» (زۆرۈر ئەقىدىلەر)، «ئىبادەت ئىسلامىيە» (ئىس-
لام ئىبادەتلىرى)، «تەلىم سەبىھىيان» (گۆدەكلەرگە تەلىم)، «نە-
سەيھول ئەپتال» (ياش- ئۆسمۈرلەرگە نەسىھەت) قاتارلىق كى-
تاپلارنى يېزىش بىلەنلا قالماستىن، مەتبۇئات ئىشلىرىنى
راۋاجلاندۇرۇپ، باشقا جايلاردىن مەتبە ئالدۇرۇپ كىرىپ،
«نەسىھەتى ئام» قاتارلىق ئەسەرلەرنى باستۇرۇپ، ئاممىغا بىكار-
غا تارقاتقان، ئۇ يازغان «جاۋھىرۇل ھىقان» (ھەقىقەت جەۋھەر-
لىرى) ناملىق شېئىرىي ئەسەر ھازىر مىسىردىكى «ئەزھەر» ئىنىستى-
تۇتىنىڭ كۇتۇپخانىسىدا ساقلانماقتا. ئۇ يەنە «مۇپتاھىل ئە-
دەپ» (ئەدەبىياتنىڭ ئاچقۇچى) ناملىق نەزىرىيىۋى ئەسەر-
نى يازغان بولۇپ، بۇ ئەسەرلەر ئۆز زامانىسىدا قەشقەردىكى
ئىختىساتلىق كىشىلەرنىڭ ياردىمى بىلەن روسىيىنىڭ قازاندىكى
«مىللەت» مەتبەسىدە نەشىر قىلىنغان.

ئابدۇقادىر ئەزىزى بىر ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر زات بولۇپ،
1900 - يىللاردىن كېيىن شىنجاڭغا دىن تارقىتىش نامى بى-
لەن كىرىپ، ئەكسىيەتچىلىك، بۇلاڭ- تالاڭچىلىق ھەركىتى بىلەن
شۇغۇللانغان شۋېت مىسسىئونېرلىرىغا قارشى باتۇرلۇق بىلەن كۈ-
رەشنى قانات يايدۇرغان. ئۇلارنىڭ تۇرۇشلۇق ئورنىغا باتۇر-
لۇق بىلەن باستۇرۇپ كىرىپ، ئۇلارنىڭ ئەكسىيەتچى گېزىت-
ژورنال ۋە دوختۇرلۇق ئەسۋاپلىرىنى چېقىپ، كۆيدۈرۈپ شۋېت-
لەرنى قېچىشقا مەجبۇرلاپ، جاھانگىرلارنىڭ قەشقەردىكى مە-

دىنىيەت تاجاۋۇزچىلىغىغا قاخشاتقۇچ زەربە بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن، جاھانگىرلار ۋە يەرلىك فېئودال ـ ئەكسىيەتچى كوچىـ لار ئۇنىڭ بۇ ۋەتەنپەرۋەرلىك جاسارىتىدىن قورقۇپ، يۇشۇـ رۇن سۇيىقەست پىلانلاپ، ئىشپىيون، خائىنلارنى سېتىۋېلىپ، ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك قىلىشقا ئورۇنغان ۋە 1924 ـ يىلى 8 ـ ئايدا قەشقەر شەھرى كونا ئوردىدىكى قىرائەتخانىسىدا شائىرنى ئېچىنىشلىق ھالدا ئۆلتۈرۈۋەتكەن. ئىلىم ـ پەن، مەـ دىنىيەت تەرەققىياتىنىڭ دۈشمەنلىرى ئۇلۇغ ئالىم ۋە تالانتـ لىق شائىرنى خەلقتىن ئايرىۋەتكەن بولسىمۇ، لېكىن، ئۇيـ غۇر خەلقى ئابدۇقادىر ئەزىزى (داموللام) نى ئۆزىنىڭ «قەـ دىرلىك ئۇستازى» دەپ ھىساپلاپ، ئۇنىڭغا چوڭقۇر ماتەم تۇتـ قان. نۇرغۇن مەرسىيە ـ ناخشا، قوشاقلارنى يېزىپ خاتىرلەش پائالىيەتلىرى ئېلىپ بارغان. بۇ قوشاق ئەنە شۇ تارىخى شاـ رائىتتا ئوتتۇرىغا چىققان بولۇپ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەلبىنى رۇشەن ئىپادىلەپ بەرگەن.

بۇلبۇل ئىدىڭ بۇ باغدا،
سايرار ئىدىڭ بار چاغدا.
دۈشمەن سەندىن ئايرىدى
ئەجەپمۇ يامان چاغدا.

ئېيتىڭ بەكمۇ چىرايلىق
ئابدۇقادىر ئەمەسمۇ؟
خەلقىمىزگە يول باشلاپ،
ئۆمرىڭ ئۆتكەن ئەمەسمۇ؟

ئولتۇرگۈزدى دۈشمەنلەر،
كورەلمىگەن مەن ـ مەنلەر.
سەنچۈن توكۇپ كوز ياشنى
يىغلاپ قالدى دەرتمەنلەر.

داموللام ئولۇپ كەتتى،
تالىپلار يېتىم قالدى.
سەن ياشىغان بۇ يۇرتتا،
شەيتانۇ ـ رەجىم قالدى.

ئاتۇش يولى تاشلىق ساي،
يېتىم يىغلار ماڭالماي.
قارشى چىقتى يولۇڭغا،
مۇتەئەسسىپ رودىپاي.

جايىڭ بولسۇن جەننەتتە،
هورلەر بولسۇن خىزمەتتە.
ئۇنۇتمايمىز بىز سىنى،
ۋەدىمىز شۇل ئەلۋەتتە.

ئاقسۇ، كۇچار تەرەپلەردە داموللام هەققىدە توقۇلغان قوشاقلار

تاغلار ـ تاشلار تەۋرىشىپ،
قاتتىق چاقماق چاقتانمۇ؟
دەريا سۇيى قان بولۇپ،
بۇگۈن تەتۈر ئاقتانمۇ ؟

قەشقەرنىڭ ھاۋاسىنى،
چاڭ - تۇمانلار باسقانمۇ؟
قەشقەرنىڭ جاھانىنى،
قايغۇ - ماتەم باسقانمۇ؟

ئاي تۇتۇلماس دەپتىمىز،
كۈن تۇتۇلماس دەپتىمىز.
دامولللىغا دەيۈزلەر،
قەست قىلالماس دەپتىمىز.

قىلماق بولغان قەستىڭنى،
ماڭا قىلساڭ بولمامتى؟
قولۇڭدىكى پىچاقىنى،
ماڭا سالساڭ بولمامتى؟

دامولللام شېھىت بولدى،
ياتار جايى بېھىش بولدى.
دامولللامغا قەشقەرلىق،
كوپ يىغلاپ بىھۇش بولدى.

ئاق قوچقاچ چۇرۇقلايدۇ،
چاڭگاسىنى تاپالماي.
تالىپ باللا يىغلايدۇ،
دامولللامنى تاپالماي.

داموللام چىراقىغا،
پەرۋانە بولاى دەيمەن.
ناھەق بولغان بۇ ئىشقا،
دىۋانە بولاي دەيمەن.

داموللامغا قەست قىلدى،
يۈزى قارا دەيۈزلەر.
كوڭلىدە چىراغى يوق،
دىلى قارا ياۋۇزلار.

قايقا داۋان قوشىقى

19- ئەسىرنىڭ 60- يىللىرىدا، چارروسىيە جوڭگو زېمىنىنى يانمۇ ئىلگىرلەپ بېسىۋېلىشنى قەستلەپ، تومۇر تىرنىغىنى ئېلىمىزنىڭ غەربىي شىمالىدىكى ئىلى رايونىغىچە سوزغان. ئىلىدىن روسىيە زېمىنىغا مەجبۇرى كوچۈرۈلگەن بىر توركۇم ئۇيغۇر خەلقى 1916- يىلى لاشمان (قارا خىزمەت) خىزمىتىگە بالا ئېلىش توغرۇلۇق چارروسىيە پادىشاسىنىڭ بويرىغى چىقـقاندا، «بالا بەرمەيمىز» دەپ قاتتىق قارشىلىق كورسەتكەن، شۇ چاغدا پادىشا جاللاتلىرى 12 ئادەمنى «قايقا» دىگەن داۋاننىڭ ئۈستىدە ئاتقان ئىدى.

بۇ قوشاقتا چارروسىيەنىڭ ئەنە شۇ قانلىق جىنايىتى پاش قىلىنغان ۋە شىكايەت قىلىنغان، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ زالىم نىكولايغا قارشى قەھرىمانلىق، باتۇرلۇق جاسارىتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

ئاڭلاڭلار خالايىقلار،
ئولاتا ئېيتقان بېيىتنى.
لاشمانلىققا توتۇپ بەردى،
ھەمدەم دىگەن شېھىتنى.

قايقا داۋان تاغلىرى،
توكۇلگەندۇر قانلىرى.
توتۇپ نەيزە سالغاندا،
سىقىرىغاندۇ جانلىرى.

توختنىسىياز دىگەن باتۇر،
قايقا ئۇستىدە ياتۇر.
كوپنىڭ غەمىنى كوزلەپ،
ئوز بېشىنى يەپ ياتۇر.

يەرلىكنى كولاۋېتىپ،
كەتمەن قايرىلىپ كەتتى.
قايقىنىڭ يىگىتلىرى،
ياش تۇرۇپ ئۇلۇپ كەتتى.

قارا-قارا قاغىلار،
بالىلىرىغا دان بەرگەن.
كىچىككىنە مۇساۋاي،
قايقا ئۇستىدە جان بەرگەن.

دۇشمەنلەر چىقىپ كەلدى،
قايقا ئۇستىدىن ئوتۇپ.
شېھىت بولغان يىگىتلەر،
قالدى قانلارغا پېتىپ.

يوقۇرىدىن چوشۇپ كەلگەن،
جىرەن كوزلۇك چاروللا.
قايقا ئۇستىدە ياتۇر،
قۇندۇز كوزلۇك ياش باللا.

قايقا يولى تار ئىكەن،
ئىككى يېقى قار ئىكەن.
بالىسىنى كورمەككە،
بارچە يوقسۇل زار ئىكەن.

بۇلبۇل سايرار ياز كىلىپ،
كوك چىمەن باغ ئىچىدە.
جاننى بەردىڭ ۋاقتىسىز،
باياۋان تاغ ئىچىدە.

ئاسماندىكى ئاي قايدا؟
„ئاۋات“ دىگەن جاي قايدا؟
يۇرتىنىڭ كوزنۇرى بولغان،
توختىنىياز باتۇر قايدا؟

چول قايقىنىڭ بېشىدا،
قار كوچمەي يېتىپ ئالدى.
شېھىت بولغان ئەرلەرنىڭ،
بالىلىرى يېتىم قالدى.

قايقا يولى ھەيۋەتلىك،
بۇلاق سۇيى شەرۋەتلىك.
مەخسىدىگە يېتەلمىگەن،
كېرىم ئاخۇن رەمەتلىك.

ئوستەڭ بويىدا يالپۇز،
يالپۇزنىڭ شېخى يالغۇز.
جېنىمغىنە شۇ ئادەم،
قايقا ئوستىدە يالغۇز.

ئالما ئاتتىم دەرياغا،
لەيلىۋالدى، چوكمەيدۇ.
قېرىنداشنىڭ ئوتلىرى،
يالقۇندايدۇ، ئوچمەيدۇ.

ئوقنى ئاتتى يۇرەككە،
يېنىپ تەگدى بىلەككە.
بايزالىملار قىلغىنى،
ئورناپ كەتتى يۇرەككە.

ئىشىك ئالدى توپ سىدە،
ئاتقا سېپ بىرەي بىدە.
زالىملارنىڭ زۇلمىدا،
بولدى يۇرەكلەر زىدە.

كەچ كىردى زاۋال بولدى،
دەرۋازىنى ياپقاندۇر؟
شېھىت بولغان يىگىتلەر،
قانغا مىلىنىپ ياتقاندۇر؟

ئۇستەڭ بويى سۇزۇك تاش،
ماڭغانلارنىڭ كوزى ياش.
بۇ پەرماننى چىقارغان،
نىكۇلاي زالىم باغرى تاش.

تاش ئاخۇنۇم ھەققىدە

تاش ئاخۇنۇم ئاتۇش سۇنتاغ كۆكشى كېچىكىز دېگەن جايدىن بولۇپ، ئۇز زامانىسىدىكى بىر ئىلغار ئىگىلىك باشقۇرغۇچى. ئۇ، ياش ۋاقتىدا سودا-تىجارەتنىڭ يوللىرىنى ياخشى ئۆگەنگەن. ئۈرۈمچى، قەشقەر، غۇلجا..... قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، كوپ ييللار تۇرۇپ، سودا - تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان. ھەسەن بىلال ھاجىم بىلەن بىرلىكتە ئاتۇشنىڭ ئاغۇ دېگەن يېرىدە جۇمە مەسچىتى سالدۇرۇپ، سولتانى يۇسۇپ بۇغراخاننىڭ گۇمبىزىنى قايتا ياساش ئىشلىرىغا قول سالغان. شۇ ئارقىلىق تېزلا نام چىقارغان.

1914-ييللىردىكى I- جاھان ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدىن شىنجاڭغا كىلىدىغان تومۇر، چاي، گەزمال قاتارلىق خەلققە ئېھتىياجلىق بولغان ساناەت ماللىرى توسۇلۇپ قالغان، مۇشۇنداق تارىخى شارائىتتا، ئۇ، مىللى ساناەتنى راۋاجلاندۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغان. ئوزىنىڭ كوپ سەرمايىسى بولمىسىمۇ، باي-خوجىلارنى ھەركەتلەندۇرۇپ، شىركەت ئېچىپ پاي توپلاپ، يەرلىك مىللى ساناەت ۋە قول ساناەتنى يولغا قويۇش يولىدا ھەركەت قىلغان، يېگشەرنىڭ «ياماني يار» دېگەن يېرىدە پاختا زاۋۇدى قۇرۇپ، 12 تاش تۈگمەن ياساتقان، ئاتۇشتىمۇ شا تىۋاچىلىق-سەگەزچىلىك كارخانىسى ئاچقان، تاش ئاخۇنۇم شۇ ۋاقتىدىكى ھوكۇمەت بىلەن بىرلىشىپ، قەشقەردە سەرەڭگە زاۋۇدى، سەگەز كارخانىسى، تېرىگە ئىش قوشۇش كارخانىسى قاتارلىقلارنى قۇرۇپ، خەلقنى تەمىنلەپ، بازارنى ئاۋات قىلغان، تەڭگە

قۇيدۇرۇپ پۇل چىقارغان. ئۇ، مۇشۇنداق ئىشلار يۈزىسىدىن بىر ئابرۇيلۇق موتىۋەرگە ئايلانغان. بۇ قوشاقتا تاش ئاخۇنومنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى ئىجتىمائىي ئەھۋالى، ئۇنىڭ زاۋۇت-كارخانىلىرىدا ئىشلەۋاتقان مەدىكارلارنىڭ روھىي-ھالىتى سۈرەتلەنگەن بولۇپ، شۇ ۋاقىتتىكى جەمىيەت ئەھۋالىنى چۈشۈنىشىمىزگە پايدىسى بار.

تاش ئاخۇنوم تاش ئىكەن،
ئالغان خوتۇنى ياش ئىكەن.
خامغا ئۈششاق گۈل بىسىپ،
ئامبال بىلەن باش ئىكەن.

تاش ئاخۇنوم جازانى،
بىر يىل ئالدى بازارنى.
پۇل تىپىشنىڭ كويىدا،
تاشلىۋەتتى مازارنى.

ساسقا چۈشكەن ئۇدەكنى،
نادان باللا غاز دەيدۇ.
ئاتمىش ئالتە نىمكانى،
تاش ئاخۇنوم ئاز دەيدۇ،

ئاسماندىكى ئاينى كورۇڭ،
تاش ئاخۇنوم باينى كوروڭ.
ئىشلەپ ھارغان مەدىكارغا،
سەرلەپ بەرگەن ناننى كوروڭ.

زالىم قازىلار ھەققىدە

ياڭ زىڭ شىن، جىڭ شۆرىن، شىڭ شىسەي قاتارلىق ھوكۇمرانلارنىڭ شىنجاڭ ۋە شىنجاڭ خەلقىنى ئىدارە قىلىش ۋە زىيانكەشلىك قىلىش جەھەتلەردىكى ماھىيىتى بىر بولغىنىدەك، ئىسلام دىنى تونىغا ئورۇنۇۋېلىپ خەلقنى دەھشەتلىك ئەزگەن ۋە قاخشاتقان زالىم قازىلارنىڭمۇ ماھىيىتى بىر، تىلى بىر. بۇ، بىر توپ ئەبلەخلەر تېگىدىن بىر جاڭگالنىڭ بۆرىلىرى. بۇ قوشاقتا - قاراڭغۇ زۇلمەت ئىچىدە ئىڭرىغان شىنجاڭنىڭ غۇلجا قاتارلىق جايلىرىدىكى زالىم قازىلارنىڭ پۇخرالارغا قىلغان زىيانكەشلىكى بايان قىلىنغان. ئادالەتسىز زامانىنىڭ چومپەردىسى ئېچىپ تاشلانغان.

بۇ قوشاق- قاتمۇ-قات زۇلۇم ئاستىدىكى شىنجاڭنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى ئىجتىمائىي تارىخى، جەمئىيەت ئەھۋالىنى تەھلىل قىلىش، چۈشۈنۈۋېلىشقا نىسبەتەن مەلۇم قىممەتكە ئىگە.

ھوشۇر باقى، مەخپىر قازى،
نۇرى ساغلىق.
پۇخرالارنىڭ يۈرەك باغرىن،
قىلدى داغلىق.

قازى بولغان بەچچىغەرلەر،
بۇنداق بولسا؛
ئاخىرەتتە راھەت كورەر،
يېرى چاغلىق.

ۋادىرىخا، بۇلاردىن كوپ
ئەلەم يەتتى.
ئازابىدىن يۈرەكلەرگە،
جىق دەز كەتتى.

بۇ پانىدا مەنسەپ دىگەن،
شۇ قاتارلىق.
ئاخىرىدا بۇلارنىمۇ،
تاشلاپ كەتتى.

خالق قوشغى

1ـ جاھان ئورۇشىدىن كېيىن، يەرلىك پومىششىك- بۇرژۇئازلار شىنجاڭنىڭ تەبىئى بايلىقلىرىنى تالان-تاراج قىلىپ، ئەمگەكچى خەلقنى دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيە قىلدى. قەشقەردىن جان بېقىش كويىدا شىمالىي شىنجاڭغا چىققان تۇركۇم-تۇركۇم موساپىرلار ئۇ يەردىكى پىلىچى، كوكيار قاتارلىق كومۇر كانلىرىدا ئات- ئۇلاق ئورنىدا ئىشلەپ كورمىگەن كۇنى، تارتمىغان دەرت-ئەلىمى قالمىغان ئىدى.

ئەينى يىللاردىكى خالق ئىشچىلىرىنىڭ بېشىدىن كوچۇرگەن ئېچىنىشلىق ھاياتىنىڭ گوۋاچىسى بولغان بۇ قوشاقلار شىنجاڭدىكى تۇنجى ئەۋلات كومۇر خالق ئىشچىلىرىنىڭ سىنىپى زۇلۇمغا قارشى ئېلىپ بارغان ھەركەتلىرىنى بىلىۋېلىشىمىزغا، شۇ ئارقىلىق بۇگۇنكى يېڭى تارىخى دەۋردە غەيرەت-جاسارىتىمىزنى ئوستۇرۇپ، 4نى زامانىۋىلاشتۇرۇش قورۇلۇشىغا تىگىشلىك ھەسسە قوشۇشىمىزغا ئىلھام بېرىدۇ.

زوخاڭدىن چۈشۈپ كېلىپ ،
سۈنى چاپقان ئوخشايمەن.
بەرگىنى پۈچۈق ياماق ،
جانىنى ساتقان ئوخشايمەن .

ئەردىك يۈپاڭمۇ دەيمىز ،
ساندىك يۈپاڭمۇ دەيمىز .
داڭقىدىن چۈشكەن نانىنى ،
خام سۈغا چىلاپ يەيمىز .

ئىلىنىڭ داۋانىدىن ،
ئۆرۈق ئات ئۆتەلمەيدۇ .
خاڭدىكى مۇساپىرلار ،
پۇلى يوق كېتەلمەيدۇ .

قەشقەردىن چىققان باللا ،
تەڭدىن تولىسى خاڭدا ،
كەچكۈزدە كېتەي دىسە ،
بىردىن چاپىنى داڭدا .

چەنزە دىگەن تومۇرى ،
قاپ-قارادۇر كومۇرى .
خاڭدا ئىشلىگەنلەرنىڭ ،
بەكمۇ قىسقا ئۆمۈرى .

دىڭخۇلارنى كوتۈرۈپ ،
خاڭنىڭ تىگىگە چۈشتۇق .
ئۆمرىمىزدە كورمىگەن ،
ۋەيلۇن دوزاقنى كوردۇق .

خاڭنىڭ ئۈچى قاراڭغۇ ،
قوللىرىدا دىڭ خۇلۇ .
دىڭ خۇلۇنى ئوچۇرۇپ ،
قوغلاپ چىقتى مىڭ خۇلۇ .

يۈتسۇل ئالدۇ چاڭسا ،
زۇخاڭدىن قاراپ ماڭسا .
باش يۈپاڭدىن ئوتكەندە ،
جاننى قولىغا ئالسا .

ئەردىڭ يۈپاڭ بار دەيسەن ،
ساندىڭ يۈپاڭ بار دەيسەن ؟
بىشىڭغا گەنزى چۈشسە ،
ئىستىقىنا جان دەيسەن .

باش يۈپاڭدىن ئوتكەندە ،
ئەردى يۈپاڭ بار دەيسەن .
خاڭ تىگىدە ئۇخلىساڭ ،
بوتوڭدىن تاياق يەيسەن .

جەنزە دىگەن بىر پالتۇ ،
سورەپ كېلىدۇ لاڭتۇ .
شى ئۇزىنى ئويغاندا ،
ئەزىز باشقا مىڭ قايغۇ .

داڭ كاڭشو دەپ داڭلايسەن ،
پاكا چاڭساندۇ ماڭدايسەن .
دىڭغا بېشىڭنى ئۇرۇپ ،
«ئىست، جان!» دەپ قاخشايسەن .

شاڭجۇ چاپىدۇ ئەخمەت ،
شاجۇ چاپىدۇ رەخمەت .
ئۈچ چى سۇنى ئۇرىگەن ،
داۋا تۇرغا مىڭ رەخمەت .

قاسىم دىگەن شۇباتۇر ،
گەنجىڭ يىگىت ئەمەسمۇ ؟
بىڭسىسىنى كورسەتتى ،
باتۇر يىگىت ئەمەسمۇ ؟

كومۇرىمۇ ئۇرۇلدى ،
داۋا تۇرمۇ قۇتۇلدى .
بوتوڭ دىگەن دەيۇزگە ،
پومىدۇرلەر تۇتۇلدى .

لىڭسى دىگەن قارا يۇز ،
بىشىمغا بالا بولدى .
زۇخاڭدا تولا يۇرۇپ ،
كوزلىرىمگە قان تولدى .

كوڭلۇمنى ئاچاي دىسەم ،
دۇتتارىمنىڭ تارى يوق .
لىڭسى باش تۇرۇپ بىزگە ،
ئولگەن بىلەن كارى يوق .

كاڭشۇ فاڭزىدا ياتسام ،
گوڭتۇ كىلىپ قوغلايدۇ .
ئاچ قالغان يىتىمچىلەر ،
جىڭموما ئوغۇرلايدۇ .

باڭمىدى بولاي دىسەم ،
بولاشمايدۇ ، شىمىتى؟
گوكتۇرىڭدىن قورقمايمەن ،
جان ئالار خۇدامىدى.

ئاۋۇت دىگەن گوكتۇرى،
ئېسىپ قويدى ئاسمىنى.
گۇندىخانا جايىڭ دەپ ،
سولاپ قويدى قاسمىنى.

سەمەت دىگەن پاينەكباش،
لىڭسىمەن دەپ توۋلايدۇ.
كاڭشۇلارنى يامان دەپ،
خاڭجالارغا بولايدۇ.

خاڭجالارنىڭ دەردىدىن،
قېچىپ كەتتى كاڭشۇلار.
مەلىدە ئەدەپ كەتتى،
قامچا تۇتۇپ شاڭيۇلار.

خاڭجانىڭ ئېتى ئەمەت،
لىڭسىسى يامان سەمەت.
ئېيتساق ھەرگىز تۈگۈمەس،
ئىچىمىزدە تولا دەرت.

گوكتۇلارغا بوغۇلۇپ،
خاڭلاردا يېتىپ قالدۇق.
خاڭجاسى يامان زالىم،
زۇلۇمغا پېتىپ قالدۇق.

خاڭجاسىدىن قورقماستىن،
سۈيدۈگگە كىرىپ كەتتۇق.
خوتۇن - بالىمىز ئاش دەپ،
تۈنلەر يېتىپ غەم يەيتتۇق.

كاڭشۇمەن دەپ خاڭلاردا،
گوڭتۇ بىلەن ئېتىشتۇق.
ھالىمىزغا كىم يەتسۇن،
ئېلىشالماي قېچىشتۇق.

كوكيارخاڭدىن ئەكەلدۇق،
قالايدىغان كومۇرنى.
ئىسسىق كورمەي ئوتكۈزدۇق،
ئېســتقىنە ئومۇرنى.

قەشقەردىن چىققان باللا،
لەنتەيزىدە ئىشلىدۇق.
زالىملارنىڭ دەستىدىن،
خاڭ تېگىدە قىشلىدۇق.

زالىملارنىڭ خېڭىدا،
مەمەت موللا شەنىسگتى.
يالاقچىلار ئالدىدا،
كۈن كوچۈرمەك تەس ئىدى.

يالاقچى ئىلەك دولان،
ئىبراھىمنــىڭ گوڭتۇرى.
ھەسەن بوتۇڭ ھىلىگەر،
قان يالىغان جوت بورى.

ھەسەن بوتۇك دوغىسى،
ئاتىخان‌شاڭيۇ يورغىسى.
ھاۋۇزقارى مۇناپىق،
ئادەم ئالداش موللىسى.

خاڭنىڭ ئاستىغا كىرىپ،
كومۇر بىلەن تاش ئالدۇق.
بالىلارنى خىيال قىلىپ،
قارا كوزگە ياش ئالدۇق.

كومۇر خاڭدا ئىشلەيمىز،
ئايلىقىمىز بەش تەڭگە.
ئەجەپمۇ قىلىپتۇق بىز،
تۇگۇمەس ئازاپ‍غەمگە.

كېچىلەپمۇ ئىشلەيمىز،
خاڭلاردا كومۇر تاشقا.
بوتۇك كېلىپ ئۇرۇدۇ،
سىم قامچا بىلەن باشقا.

خاڭنىڭ ئاستى قاراڭغۇ،
ماڭالمىدۇق يول تېپىپ.
قوللار قاپىرىپ كەتتى،
كومۇرنى دەپ تاش چېپىپ.

پىلىچىنگە①چىقىپ بىز،
خاڭدا كومۇر كولىدۇق.

---

①خاڭ ئىسمى

خاكدا كومۇر ئورۇلسە،
«بارمۇ؟» سەن دەپ توۋلىدۇق.

زەمبىلدە توشۇپ كومۇر،
قوللار تېشىلىپ كەتتى.
قوساق ئېچى بەك يامان،
بەللەر پۈكلۈنۈپ كەتتى.

بىز سەيسىگە تۇتۇلۇپ،
ئىشلىدۇق كومۇر خاكدا.
تېنىم تاپماي ئىشلەپمۇ،
قوساق تويمىدى نانغا.

ئېتىزدىكى بوز تورغاي،
بالىلىرىغا دان بەرگەن.
تۇداخۇن شۇ رەھمەتلىك،
خاك ئاستىدا جان بەرگەن.

قاتار - قاتار قاغىلار،
بارساڭلا سالام دەڭلار.
مېنى ئاتام سورىسا،
خاكنىڭ ئاستىدا دەڭلار.

مىللى نەغمە قوشىقى

ئۇيغۇرلار ئاپتۇ، چىلاپچا، جۇمبىل قازان ياساشتەك ھۈنەر-
سەنئىتى بىلەن داڭ چىقارغان مىللەت بولۇپلا قالماستىن،
بەلكى ئۆزلىرىنىڭ توي - توكۈن، مەشرەپ، مېھماندارچىلىق
قاتارلىق تەرەپلەردىمۇ مۇقام ئاساس قىلىنغان مىللى نەغمىسى
بىلەن داڭ چىقارغان مىللەتلەرنىڭ بىرى. ئۇيغۇر مىللى نەغ-
مىلىرى مىڭ يىلدىن كۆپرەك تارىخقا ئىگە بولۇپ، جاراڭلىق،
رەتلىك، سىستېمىلىق بولۇشتەك ئالاھىدىلىكى بىلەن پۈتكۈل
تۈرك ئايماقلىرىغىچە تارالغان.

1930 - يىللاردىن كېيىن، ئۇيغۇرلارنىڭ مىللى نەغمىسى
ناھايىتى تەرەققى قىلغان. نۇرغۇن مىللى تىياتىر ۋە ئەل-
نەغمىلىرى قەشقەر، كۇچار، غۇلجا قاتارلىق جايلاردا سەھ-
نىگە چىقىپ، ئامما ئارىسىدا چوڭقۇر تەسىر قوزغىغان.
لېكىن، 1936 - يىللارنىڭ ئالدى - كەينىدە زالىم شىڭدوبەن
خەلقنىڭ مىللى ئويغۇنۇش كەيپىياتىدىن ئۆلگىدەك قورقۇپ،
خەلق ئارىسىدىكى نەغمىچىلەرنى تۇتۇپ، قاماپ، مىللى مە-
دىنىيەتنى خانى - ۋەيران قىلدى. 10 نەچچە يىلغا سوزۇلغان
دەھشەتلىك تېررورلۇق ۋە جاھالەتتىن كېيىن 1947 - يىللار-
نىڭ ئالدى - كەينىدە ئۇيغۇر مىللى نەغمىسى يانا قايتىدىن
باش كۆتەردى. ئەينى ۋاقىتتا توقۇلغان بۇ قوشاقتا - خەلق-
نىڭ مىللى ئويغۇنۇش ھېسسىياتى ۋە ئىلغار مەدىنىيەتكە
بولغان تەلپۈنىشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. مىللى مەدىنىيەت دۈش-

مەنلىرىگە بولغان غەزەپ - نەپرىتى ۋە جەڭگىۋار ئىرادىسى ئىپادىلەنگەن.

مىللىي نەغمە سازىمىز،
كوكۇل ئاچار باغىمىز.
كەتتى بىزدىن قارا كۈن،
ئەمدى ئوينار چاغىمىز.

ئويناپ كۈلۈپ بارىمىز،
قولغا قورال ئالىمىز.
قارشى چىققان دۈشمەننىڭ،
ئېتىپ جېنىنى ئالىمىز.

ئاچىل

شىڭ شىسەي ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇپ تۇرغان دەسلەپكى چاغلاردا، سوۋېت ئىتتىپاقى سىياسى، ھەربى، ئىقتىسادى جەھەتلەردىن شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇشىنى قوللاپ، كوپ ياردەم بەرگەن ئىدى.

شىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يولىنى تۇتۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن يولىيورۇق سوراپ شىنجاڭنىڭ مەدىنىيەت، مائارىپ، مالىيە، ساقلىقنى ساقلاش، ئاخبارات قاتارلىق ساھەلىردە بىرمۇنچە ئىلغار سىياسەتلەرنى يولغا قويدى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىلغار تەسىرى ئارقىسىدا شىنجاڭدا كوناما ئارىپ ئىسلاھ قىلىنىپ، ئارقا - ئارقىدىن نۇرغۇن پەننى مەكتەپ، بىلىم يۇرتلىرى ئېچىلدى، پىئونېرلار لاگېرى قۇرۇلۇپ، تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى قانات يايدى، نۇرغۇن دوختۇرخانا، داۋالاش ئورۇنلىرى، كىنو - تىياتىرخانىلار، باغچىلار ياسالدى،

قۇرۇلۇش ـ بىناكارلىق ئىشلىرى قايتا جانلاندى؛ دىني خوراپاتلىقنىڭ ئالدى ئېلىنىپ، كوپلىگەن يېزا ـ قىشلاقلاردا دېھقانلارنىڭ ساۋات چىقىرىشنى ئاساس قىلغان كەچـ كۇرسلىرى يولغا قويۇلدى، خوتۇن ـ قىزلار جەمىيەت ئىشلىرىغا ئارىلاشتى. ئۇلار ئىنقىلاۋىي ناخشىلارنى ئېيتىپ، ييېڭىلىقنى، ئىلغارلىقنى تەشەببۇس قىلىدىغان نۇرغۇن ناخشا ـ ئۇسۇللارنى سەھنىگە ئېلىپ چىقىپ، ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى كورەشنىڭ چۇڭقۇر قانات يېيىشىغا، ئەكسىيەتچى ھوكۇمرانلارنىڭ خىيانەتچىلىك، پارىخورلۇق، مۇستەبىتلىك ھەركەتلىرىگە قارشى كورەشنىڭ چۇڭقۇر قانات يېيىشىغا، مىللى مەدىنىيەت ۋە مىللىي مائارىپ ئىشلىرىنىڭ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشىغا تۇرتكە بولدى. بۇ ـ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تارىخىدىكى بىر مىللىي ئويغۇنۇش دەۋرى بولۇپ، قالاقلىقنى، كونىلىقنى رەت قىلىپ، چەتئەلنىڭ ئىلغار نەرسىلىرىنى قوبۇل قىلىش، خۇراپاتلىق، نادانلىقنىڭ ئاسارىتىدىن قۇتۇلۇپ، ئىلىم ـ مەرىپەتنى سۆيۈش، ۋەتەن بىرلىكىدە چىڭ تۇرۇپ، دېموكراتىيە، ئەركىنلىكنى قولغا كەلتۈرۈشتە زور ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئوينىدى. بۇقوشاق ئەينى يىللاردا توقۇلغان بولۇپ، ئۇيغۇر سەھنىلىرىدە ناخشا قىلىپ ئېيتىلغان. ئۇ، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يېڭىلىققا، ئىلىم ـ مەرىپەتكە، گۈللىنىپ راۋاج تېپىشقا تەلپۈنۈشتىن ئىبارەت مىللىي روھى كەيپىياتىنى ئەكس ئەتتۈرگەن.

باغدا گۈللەر ئېچىلدى،
چىكەڭگە قىستۇرالامسەن؟
زوقلىنىپ ئويناپ ـ كۈلۈپ،
كوڭلۈمنى ئاچالامسەن؟

تېرەك بېشىدا قاغا،
پەرق ئېتىپ بىلەلەمسەن؟
ھوسنۇڭدىن گۈل ئۈندۈرۈپ،
قىستۇرۇپ كىلەلەمسەن؟

تام توپىسىكە تام سالدۇق
شامالغا دالدا بولسۇن دەپ.
يار توپىسىگە يار تۇتتۇق،
يۈرەككە پايدا بولسۇن دەپ.

چاپتىم يورغا ئېتىمنى،
يايرىمغا گۈل قىساي دەپ.
كورۇپ ئوتتۇم بېغىمنى،
گۈزەل بوستان ياساي دەپ.

ئاچىل- ئاچىل-ۋاي ئاچىل،
ئاچىلمىساڭ گۈل قايدا؟

تۇرپان خەلقى ئارىسىغا تارقالغان نۇسقىسىنىڭ تىكىستىنى
مەرھۇم شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر يازغان ئىدى

گۈلۈم ئاچىلاي دەيدۇ،
باشقا سانجىلاي دەيدۇ.
يارىمنىڭ يۈرەك ئوتى،
تەنگە يامىشاي دەيدۇ.

يارىم ماڭا ناز قىلۇر،
كۈلۈپ مىنى ماز قىلۇر.
يار قەدرىنى بىلمەيسەن،
زىمىستاننى ياز قىلۇر.

يار دەردىدە خۇن بولدۇق،
تۈگمەنلەردە ئۇن بولدۇق.
قورقۇنچىڭدىن قاتتىق تاش،
بىرلىشەلمەي قۇم بولدۇق.

ياش تەلەپلەر ئۇخلاشما،
يار يولىدا پۇتلاشما.
يارىم ئۈچۈن جان پىدا،
ھەر قەدىمىڭگە مىڭ تىللا.

غەيرەت گۈلۈم ئاچىلغىل،
ھىممەت يولۇم ئاچىلغىل.
يارىم ئۈچۈن بەرسەم جان،
قاچان بولسا بىر ئۆلۈم،
ياكى ئۆلۈم، يا كورۇم.

سارىخان قوشىقى

سارىخان قوشىقى- ئەينى يىللاردا غۇلجىدا كەڭ تارقالغان قوشاقلارنىڭ بىرى. بۇ قوشاقتا باغۋەن قىزى سارىخاننىڭ خۇددى قىزىلگۈلدەك چىرايلىق، گۈزەل قىز ئىكەنلىكى، ئەمگەكنى قىزغىن سۆيىدىغانلىقى، ئاتا- ئانىسىنىڭ تەربىيىسىدە ئەخلاقلىق، نومۇسچان، شەمە-ھاياسى بار قىز بولۇپچوڭ بولغانلىقى، شۇ خىسلەتلىرى ئارقىلىق نۇرغۇن يىگىتلەرنىڭ ئۇنى ياخشى كۆرۈپ قېلىپ ئاشىق- بىقارار بولغانلىقىدەك جەريانى بايان قىلىنغان. بۇ قوشاقنى ئاساسەن ياش يىگىتلەر توقۇغان.

سېپىلغا چىقىڭ باللا،
دوم-دومنى سوقۇڭ باللا.
پاششاپ، بەگ قوغلاپ كەلسە،
ئارقىغا قېچىڭ باللا.

بېغىڭغا كىرىپ باقسام،
ئالما تۈگمىدەك بوپتۇ.
كىچىككىنە سارىخان،
ئېلىپ قاچقىدەك بوپتۇ.

باغ ئىچىدە بوستانلار،
ياشىرىپتۇ چوكانلار.
سارىخاننىڭ دەردىدە،
ئاقتى كۆزۈمدىن قانلار.

ئاقسارايدا ئولتۇرغان،
سارىخان مىنىڭ يايرىم.
كويەر ئوتقا سېلىپ قويغان،
بىخەۋەر جېنىم يايرىم.

گۇلزارىڭ ئارا چوغلۇق،
گۇلزار ئىچى بۇلبۇللۇق.
گۇلنىڭ گۇلى سارىخان،
سىزگە سېغىنىپ قۇللۇق.

سارىخان قىزىلگۇلدەك،
بىز ئىشقىدا بۇلبۇلدەك.
سارىخان كۇلۇپ قويسا،
خىزمەت قىلىمىز قۇلدەك.

سارىخان تىلى تاتلىق،
كوڭلىدۇر ئەجەپ قاتتىق.
ئىشىكتىن چىقالمايدۇ،
مەن كەلسەم كېچە ئاتلىق.

سارىخان كىچىك ياشلىق،
ئاي يۈزلۈك،قارا قاشلىق.
ئىشىككە چىقالمايدۇ،
ئاتا- ئانىدىن باشلىق.

ريزۋانگۈل ھەققىدە

ريزۋانگۈل- شىنجاڭ ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلاۋىنىڭ بىر ئا-
يال جەڭچىسى. ئۇ،1944 - يىلى غۇلجىنىڭ "ھەرەمباغ" دېگەن
يېزىدە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى بىلەن بولغان شىددەتلىك-
كەسكىن جەڭگە قاتناشقان، مىللى ئارمىيىنىڭ ئالدىنقى سې-
پىدە يارىدار بولغان جەڭچىلەرنى كۈتۈش، يوتكەش، داۋا-
لاش ئىشلىرىنى ئىشلىگەن. بىر قېتىملىق جىددى جەڭدە ئۇ،
بىر يارىدار جەڭچىنىداۋالاۋاتقان مەزگىلدە تۇيۇقسىز دۈشمەن
ئوقى كېلىپ تېگىپ،مەرتلەرچە قۇربان بولغان. شۇندىن باش-
لاپ ئۈچ ۋىلايەت ئارمىيىسىنىڭ ھەر بىر كوماندىر - جەڭچى-
لىرى ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ شەپقەتلىك ھەمشىرىسى سۈپىتىدە
تىلغا ئالغان. ئۇنىڭ باتۇرلۇق ئىش - ئىزلىرىنى قوشاققا
قوشۇپ، ناخشا قىلىپ ئېيتىشقان. ريزۋانگۈل دېگەن بۇ نام مىل-
لى ئارمىيىنىڭ گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىگە قارشى ئۇلۇغ مىللى
كورەشنىڭ ئوت - ئۇچقۇنلىرىنى ئۇلغايتىشقا ئىلھام بەرگەن.
ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نۇرغۇن ياش قىز - يىگىتلىرى ريزۋانگۈل-
نىڭ روھىدىن تەسىرلىنىپ، قولىغا قورال ئېلىپ،مىللى ئار-
مىيىگە قاتنىشىپ، قەھرىمانلىق داستانلىرىنى ياراتقان.

بۇ قوشاقتا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ باتۇر قىزى، ئىنقىلا-
ۋىي قۇربان ريزۋانگۈلنىڭ ۋەتەن، خەلق ئۈچۈن ئۆزىنىڭ
ياشلىق ھاياتىنى بېغىشلاپ، ئوقلار يامغۇردەك يېغى-
ۋاتقان جەڭلەردە ئۆزىنى ئۇنۇتۇپ، يارىدارلارنى قۇتقازغان
ئۇلۇغۋار روھى مەدھىيىلەنگەن. ئۇ گەرچە قۇربان بولسى-
مۇ، "مەڭگۈ تۈزىماي ئېچىلىپ تۇرغان گۈل" سۈپىتىدە
ئەۋلاتتىن - ئەۋلات خۇشپۇراق چاچىدىغانلىقى ئىپادىلەنگەن.

خەۋەر كەلدى گويا بىر ،
«سولدى» دىگەن قىزىل گۈل .
ۋەتەن ئۈچۈن جان پىدا ـ
ئەمەسمىدى رىزۋانگۈل .

ئەل داغقىنى يات قىلىپ ،
دۈشمەنلەرنى ئېتىپ كۆل .
بەل باغلىغان جەڭلەردە،
ئۇيغۇر قىزى رىزۋانگۈل .

ئۇنتۇلسۇنمۇ ؟... ھېچ قاچان ،
ئۇنتۇلمايدۇ رىزۋانگۈل .
ئۈبىر توزىماي ئېچىلىپ ،
تۇرغان ئەسلى قىزىل گۈل .

ئامىنەم ھەققىدە

ئامىنەم- ئاتۇشنىڭ شورۇق دىگەن جايىدىن.1944-يىلى يازدا ئاستىن ئاتۇشتا شىنجاڭ تارىخىدا مىسلى كورۇلۇپ باقمىغان بىر قېتىملىق چوڭ سۇئاپىتى يۈز بەرگەن. كەلكۈن سۇتىجەن بىلەن مەشھەت ئارىلىغىدىكى چوڭ جىلغىدىن ئېقىپ ئوتۇپ ، ئاتۇشنىڭ نۇرغۇن يېزا-قىشلاقلىرىنى ۋەيران قىلىۋەتكەن ، نۇرغۇنلىغان تېرىلغۇ يەرلەر ، زەل-زىرائەتلەر، داۋۇدەرەخ ، ئوي-جايلار سۇ ئاستىدا قالغان. نۇرغۇن ياشانغانكىشلەر، ئەر-ئايال،ئۇششاق بالىلارنى كەلكۈن سۇ ئېقىتىپ كېتىپ جىنىغا زامىن بولغان . يۇرت ئىچىدە قوشاق ئېيتىش بىلەن تونۇلغان ئامىنەم دىگەن ياش قىزنىمۇ ئەنە شۇ قېتىمقى كەلكۈن ئاپىتىدە سۇ ئېقىتىپ كېتىپ ، جەسىدى جىلغىنىڭ ئايىغىدىكى بىر لايلاقدىن تېپىلغان ، ئۇنىڭ ئاتا-ئانا، ئۇرۇق- تۇققانلىرى، يارۇ- بۇرادەرلىرى ۋە ئۇنى تونۇيدىغان كىشلەر ئۇنى ئەسلەش يۈزىسىدىن بۇقوشاقنى توقىغان.

ئامىنەمۇ - ئامىنەم،
لايغا پاتقان ئامىنەم.
لاينىڭ تېگىدە يېتىپ،
بىيىت قاتقان ئامىنەم.

ئامىنەمنىڭ چېچىنى،
ئاق ناۋاتتا پاتلىغان.
ئامىنەم چىرايلىقنى،
ئەمەت ئىمىنگە ساقلىغان.

قوتاندا كالا مورەيدۇ،
ئامىنەمنىڭ كالاسى.
قوشاق قېتىپ يىغلايدۇ،
ئامىنەمنىڭ ئاناسى.

ئامىنەمنىڭ بېغىدا،
چىلگە ئۈزۈم پىشىپتۇ.
تولۇنئايدەك ئامىنەم،
لاي تېگىدە يېتىپتۇ.

ئانا دىدىڭمۇ ئامىنەم،
دادا دىدىڭمۇ ئامىنەم.
مىنىڭ بەختىم ئەزەلدىن كاژ،
خۇدا دىدىڭمۇ ئامىنەم.

قەمبەرنىسا قوشىغى

بۇ قوشاق جەنۇبىي شىنجاڭدا ناخشا سۈپىتىدە كەڭ تارقالغان.
قەمبەرنىسا ۋەقەسى 1943- يىللىرى ئاتۇشتا يۈز بەرگەن. بىر
ياشانغان دىخان ئايىلى بولۇپ، ئۇ، دوپپا تىكىشكە ناھايىتى
ئۇستا ئىكەن. ئۇنىڭ مەرەمنىسا ۋە قەمبەرنىسا دىگەن ناھا-
يىتى كىلىشكەن ئىككى قىزى بار ئىكەن. ئۇلار
ئانىسىدىن ئۆگىنىۋالغان دوپپا تىكىش ھونىرىگە تايىنىپ
تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن. شۇ يىللاردا مەرەمنىسا بويىغا يىتىپ،
ياتلىق بولۇپ غۇلجىغا چىقىپ كىتىپتۇ. ئۇيدىكىلەرنىڭ ھال-
ئەھۋالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرىدىغان بىرەر ئادەم بولمىغان-
لىقتىن، ئانىسى كىچىك قىزى قەمبەرنىسانى شۇ يۇرتتىكى
بىر قېرى كىشىگە خوتۇنلۇققا بەرمەكچى بولۇپتۇ. بىراق،
قەمبەرنىسا بۇ ئىشقا پەقەت قوشۇلمايدىكەن، رازى ئەمەس
ئىكەن. شۇ ۋاقىتتا غۇلجىدىكى ئاچىسى مەرەمنىسانىڭ ئاغ-

رىپ يېتىپ قالغانلىغى توغرىسىدىكى خەۋەر ئاتۇشقا يېتىپ كەپتۇ. قەمبەرنىسانىڭ ئانىسى چوڭ قىزىنىڭ كېسەللىك ئەھۋالىنى ئاڭلاپ، ناھايىتى بىئارام بولۇپتۇ ۋە ئاخىرى قىزىنى كورمەك بولۇپ غۇلجىغا يولغا چىقىپتۇ. لېكىن مەرەمنىسانىڭ كېسەللى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ، ئۇزۇن ئوتمەي ئولۇپ كېتىپتۇ. چوڭ قىزى مەرەمنىسادىن ئايرىلغان ئانا كوتۇرۇپ قوپقىسىز دەرت ـ ئەلەملەرنى ئىچىگە يۇتۇپ، غۇلجىدىن ئاتۇشقا قايتىپتۇ. ئۇ تېخى يۇرتقا قايتىپ كەپ بولغىچە يوقسۇللۇق دەردىنى تولا تارتقان، ئوزىنىڭ ئىختىيارلىقىسىز توي قىلىشقا ئۇنىمىغان كىچىك قىزى قەمبەرنىسا ئوزىنى بۇلاققا تاشلاپ ئولۇۋاپتۇ. ئارقا ـ ئارقىدىن بىر ئويدىن ئىككى كىشى ئولۇپ كەتكەنلىكتەك ئېچىنىشلىق ۋاقەگە ئاساسەن ئۇنىڭ ئانىسى ۋە يۇرت ـ مەھەللىدىكىلەر بۇ قوشاقنى توقۇغان.

قەمبەرنىسا بىرگۇل ئىدى،
شېخىدا سايرىغان بۇلبۇل ئىدى.
ئول بىر خۇدانىڭ تەقدىرى،
ئىككى قىزىمدىن ئايرىدى.

بىر قولىدا باردۇر قايچىسى،
بىر قولىدا باردۇر يىڭنىسى.
بۇلتۇر ئولۇپتۇ ئاچىسى،
بۇ يىل ئولۇپتۇ سىڭلىسى.

قەمبەرنىسا سۇغا چوكۇپ،
سۇدىن چىقىپ لايغا پېتىپ.
ئومرۇم ئوتەر يىغلاپ يۇرۇپ،
قارا كوزۇمدىن ياشلار ئېقىپ.

جىنىم بالام قەمبەرنىسا،
ئوتتۇڭ يامان مەرەمنىسا.

ئاق دادام

ئەينى يىللاردا جەنۇبىي شىنجاڭدىكى نۇرغۇن ھۈنەرۋەن-كاسىپلار ھايات كوچۇرۇشكە يول ئىزدەپ، يىگىت- قىزلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ غۇلجىغا چىقىپ ئورۇنلۇشۇپ، ئوي - ئوچاقلىق بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇلار ئوزلىرىنىڭ ئېزىز يۇرتى قەشقەرنى ئەسلەپ، نۇرغۇن قوشاقلارنى توقۇغان.

بۇ قوشاق ئەنە شۇ يىللاردىكى ياش يىگىت- قىزلارنىڭ سېغىنىش ھىسسىياتىنى ئىپادىلەپ بەرگەن.

ئاق دادام-ئاپپاق دادام،
قەشقەرگە بارغىم كېلىدۇ.
ئاق سارايىنىڭ ئالدىدا،
تاماكۇ تارتقۇم كېلىدۇ.

ئاق سارايىنىڭ قىزلىرى،
لاچىنمىكىن، قۇرغۇيمىكىن؟
قولىدا ئالتۇن ئۈزۈك،
ئاشىقلىرى زەرگەرمىكىن؟